

90585

MEDYCYNA.

CIASOPISMO TYGODNIOWE
dla lekarzy-praktyków.

Warunki przedpłaty:

w Warszawie	{ rocznie ra. 6 kop. — półrocznie 3 . —	Z przesyłką pocztową.	{ rocznie rs. 7 kop. — półrocznie 3 . 50

Cena numeru pojedynczego kop. 15.

Cena ogłoszeń: Za wiersz Jednoszpaltowy drobnem pismem lub za jego miejsce kop. 10.

Ogłoszenia przyjmują: w Warszawie Administracja Medycyny. — W Paryżu C. Adam 38 Rue de Varenne 38 —
W Berlinie Rudolf Mosse Jerusalemstrasse 43/49.

Adres Wydawcy: Złota № 14.

Adres Redaktora: Krak. przed. № 7

Rachunki, odnoszące się do honorarium za artykuły, załatwiać można codziennie u Wydawcy od 9—10 rano.

OGŁOSZENIA.

APTEKA

Główny Skład Wód Mineralnych Naturalnych
oraz Fabryka Pastylek egzystująca od 1855 r.

EDWARDA TREUTLERA
w Warszawie, Nowy Świat Nr. 60

<i>poleca</i>		
Tabulettae Extr Cascar sagr. fl. a 1,0		Tabulettae Nitroglicerini a $\frac{1}{100}$ grm.
„ Colae a 0,3		„ Moduladoni a 0,3
„ Ferratini a 0,5	†	„ Prostadoni a 0,3
„ Haemoglobini a 0,3	†	„ Ovariini a 0,3 i 0,5
„ Haemogalloli a 0,25	†	„ Saccharini a 0,06
„ Haemoli a 0,25		„ Thyreoidini a 0,06-0,1 i 0,3
Tabulettae Chinosoli a 1,0, Hydrarg. corrosiv. a 0,5 i 1,0.		

APTEKA I SKŁAD WÓD MINERALNYCH NATURALNYCH
wprost ze źródeł sprowadzanych
POD FIRMA

D-r T. HEINRICH

w Warszawie,

przy rogu ulicy Wierzbowej i Senatorskiej N. 473b, nowy 11.

Jest stale zaopatrzoną we wszystkie wody mineralne tak krajowe jak i zagraniczne, jak również we wszystkie lekarstwa specjalne i środki lekarskie w ostatnich czasach w użycie wprowadzone.

MATTONIEGO
GISSHÜBLER
 najczystsza
 woda mineralna
SZCZAWA-ALKALICZNA

Najlepszy napój dycetyczny i orzeźwiający.

Wyborny dla dzieci i rekonwalescentów.

ZAKŁAD

wodoleczniczy

Giesshübl. Sauerbrunn

pod Karlsbadem.

Miejsce pochodzenia

Giesshübler'u

Mattoni'ego.

Henryk Mattoni, Giesshübl Sauerbrunn
 Karlsbad. Wiedeń, Francenbad, Budapeszt.

WINO SAINT RAPHAËL

rekomenduje się jako toniczne wzmacniające i pomagające trawieniu.

Broszura d-ra de BARRE:

O winie St. Raphaël

jako o pożywnym, wzmacniającym i leczniczym środku wysyła się na żądanie.

Smak jego jest wysmienity.

Konserwuje się sposobem Pasteura.

Sprzedaje się w Warszawie: u P. P. Ludwik Spiess i Syn I. Mrozowskiego, Unitas; Waligórskiego, Jakobson i S-ka, Urbanowicza i Różyckiego i we wszystkich lepszych składach aptecznych, aptekach i handlach win.

Compagnie du vin de Saint-Raphaël *Valence (Drôme) France.*

Józef Stanisław KOCH.

ORTOPEDYSTA.

Warszawa Widok 16.

Dyplomowany w Szkole ortopedycznej w Paryżu 1895 r.

Nagrodzony pierwszym Medalem złotym na Wystawie hyg. w Warszawie 1896 r.

Uzupełniwszy niezbędne dla Mechanika-Ortopedystry studja teoretyczne zwiędzeniem i pracą we wszystkich pierwszorzędných zakładach ortopedycznych: Paryża, Londynu, Wiednia, Berlina i Göggingen (Kessing), mam zaszczyt polecić Ciąlu Medyko-Chirurgicznemu wyspecjalizowane przezemnie gorsety i aparaty przeciw skrzywieniu szkieletu, chronicznemu zapaleniu stawów i kregów, norec wędrującej, enteroptozie, przepuklinom (szczególnie kruralnym) i t. p. oraz—protezę.

Zdobywszy już sobie umiętnem i sumiennem wykonaniem uznanie kilku naszych powag, mam nadzieję pozyskania sobie względów szerszego Koła Szanownych Panów Doktorów.

Warszawa

S. J. KOCH.

Widok 16.

MEDYCINA.

CZASOPISMO TYGODNIOWE
dla lekarzy-praktyków.

Warunki przedpłaty: w Warszawie, rocznie rs. 6, półrocznie rs. 3. Z przesyłką pocztową, rocznie rs. 7; półrocznie rs. 3 kop. 50. **Cena numeru pojedynczego kop. 15.** **Cena ogłoszeń:** Za wiersz jednoszpaltowy drobnem pismem lub za jego miejsce kop. 10. Ogłoszenia przyjmują: w Warszawie Administracja „Medycyny“ — W Paryżu C. Adam 38 Rue de Varenne 38.

Adres Wydawcy: Złota Nr. 14.

Adres Redaktora: Krakowskie Przedmieście Nr. 7.

TREŚĆ. Prace oryginalne. Sanatorium dla chorych piersiowych w Mieni. Podał d-r H. Dobrzycki. — Obrażenia przewodu piersiowego. Podał Antoni Leśniowski. (Dokończenie). — Bezład dziedziczny czyli choroba Friedreich'a (Ataxia hereditaria s. morbus Friedreichi). Napisał Stanisław Koczyński. (Ciąg dalszy). — **Wykłady kliniczne.** O przepuklinach mózgowych wrodzonych i chirurgicznym ich leczeniu. **Odcinek.** O konieczności sanitarnego prawodawstwa dla miejscowości leczniczych. (Ciąg dalszy). — O ruchu chorych w szpitalu Zapasowym za miesiąc grudzień r. z. — **Wiadomości bieżące.** — **Ogłoszenia.**

„Medycyna“

GAZETTE MEDICALE HEBDOMADAIRE
destinée aux medecins-praticiens.

Sommaire des articles originaux: 1) D-r H. Dobrzycki — Asyle pour les phthisiques à Mienia. 2) D-r A. Leśniowski — Lésions du canal thoracique. 3) D-r S. Koczyński — Sur la maladie de Friedreich.

Redaction: Dr M. Sadowski. Varsovie — Rue Krak.-Przedm. 7.

„Medycyna“

MEDICINISCHE WOCHENSCHRIFT
Organ für praktische Aerzte.

Inhalt der Originalabhandlungen: 1) D-r H. Dobrzycki — Sanatorium für Lungengekrante in Mienia. 2) D-r A. Leśniowski — Verletzungen des Ductus thoracicus. 3) D-r S. Koczyński. — Ueber die Friedreich'sche Krankheit

Redaction: Dr. M. Sadowski Warschau — str. Krak.-Przedm. 7.

SANATORYUM DLA CHORYCH PIERSIOWYCH W MIENI.

Podał

H. DOBRZYCKI.

Powstanie nowej a pożytecznej instytucji jest dla każdego społeczeństwa doniosłym faktem, i dlatego śpieszę podzielić się z czytelnikami „Medycyny“ bardzo ważną, mem zdaniem, wiadomością, mianowicie, że projekt przekształcenia szpitala w Mieni (obecnie funkcjonującego, jako szpital powiatu Nowo-Mińskiego) wyłącznie na sanatorium dla chorych piersiowych, projekt, tyle razy poruszany przezemnie w „Medycynie“, a w roku 1881 przedstawiony Warszawskiej Radzie Miejskiej Dobroczyńności Publicznej*), wkrótce ma dojść do skutku. Nareszcie Warszawa będzie miała w pobliżu tyle niezbędne i tyle wyczekiwane sanatorium, przeznaczone dla niezamożnych chorych, cierpieniem piersiowym uległych. Wprawdzie nic nie stało na przeszkodzie, aby sanatorium, o którym mowa, urządzić o dwadzieścia lat wcześniej; ale lepiej późno, niż nigdy. Pierwotna myśl spożytkowania szpitala w Mieni, jako

*) Sprawozdanie lekarza szpitala i lecznicy dla chorych piersiowych w Mieni H. DOBRZYCKIEGO, de legowanego za granicę przez W. R. M. D. P. w celu zbadania najnowszych metod leczenia suchot oraz za kładów, przeznaczonych dla chorych piersiowych r. 1881.

MATTONIEGO
GISSHÜBLER
 najczystsza
 woda mineralna
SZCZAWA-ALKALICZNA

Najlepszy napój dyetetyczny i orzeźwiający.

Wyborny dla dzieci i rekonwalescentów.

Henryk Mattoni, Giesshübl Sauerbrunn
 Karlsbad, Wiedeń, Francenbad, Budapeszt.

ZAKŁAD

wodoleczniczy

Giesshübl, Sauerbrunn

pod Karlsbadem.

Miejsce pochodzenia

Giesshübler'u

Mattoni'ego.

WINO SAINT RAPHAËL

rekomenduje się jako toniczne wzmacniające i pomagające trawieniu.

Broszura d-ra de BARRE:

O winie St. Raphaël

jako o pożywnym, wzmacniającym i leczniczym środku wysyła się na żądanie.

Smak jego jest wyśmienity.

Konserwuje się sposobem Pasteura.

Sprzedaje się w Warszawie: u P. P. Ludwik Spiess i Syn I. Mrozowskiego, Unitas; Waligórskiego, Jakobson i S-ka, Urbanowicza i Różyckiego i we wszystkich lepszych składach aptecznych, aptekach i handlach win.

Compagnie du vin de Saint-Raphaël *Valence (Drôme) France.*

Józef Stanisław KOCH.

ORTOPEDYSTA.

Warszawa Widok 16.

Dyplomowany w Szkole ortopedycznej w Paryżu 1895 r.

Nagrodzony pierwszym **Medalem złotym** na Wystawie hyg.
 w Warszawie 1896 r.

Uzupełniwszy niezbędne dla Mechanika-Ortopedystry studia teoretyczne zwiedzeniem i pracą we wszystkich pierwszorzędnych zakładach ortopedycznych: Paryża, Londynu, Wiednia, Berlina i Göggingen (Kessing), mam zaszczyt polecić Ciału Medyko-Chirurgicznemu wyspecjalizowane przezemnie gorsety i aparaty przeciw skrzywieniu szkieletu, chronicznemu zapaleniu stawów i kręgow, nerce wędrującej, entoroptozie, przepuklinom (szczególnie kruralnym) i t. p. oraz—protezę.

Zdobywszy już sobie umiętnem i sumiennem wykonaniem uznanie kilku naszych powag, mam nadzieję pozyskania sobie względów szerszego Koła Szanownych Panów Doktorów.

Warszawa

S. J. KOCH.

Widok 16.

MEDYCYNĄ.

CZASOPISMO TYGODNIOWE
dla lekarzy-praktyków.

Warunki przedpłaty: w Warszawie, rocznie rs. 6, półrocznie rs. 3. Z przesyłką pocztową, rocznie rs. 7; półrocznie rs. 3 kop. 50. **Cena numeru pojedynczego kop. 15.** **Cena ogłoszeń:** Za wiersz jednoszpaltowy drobnem pismem lub za jego miejsce kop. 10. Ogłoszenia przyjmują: w Warszawie Administracja „Medycyny“ — W Paryżu C. Adam 38 Rue de Varenne 38.

Adres Wydawcy: Złota Nr. 14.

Adres Redaktora: Krakowskie Przedmieście Nr. 7.

TREŚĆ. Praca oryginalna. Sanatorium dla chorych piersiowych w Mieni. Podał d-r H. Dobrzycki. — Obrażenia przewodu piersiowego. Podał Antoni Leśniowski. (Dokończenie). — Bezład dziedziczny czyli choroba Friedreich'a (Ataxia hereditaria s. morbus Friedreichi). Napisał Stanisław Kocpzyński. (Ciąg dalszy). — **Wykłady kliniczne.** O przepuklinach mózgowych wrodzonych i chirurgicznym ich leczeniu. **Odcinek.** O konieczności sanitarnego prawodawstwa dla miejscowości leczniczych. (Ciąg dalszy). — O ruchu chorych w szpitalu Zapasowym za miesiąc grudzień r. z. — **Wiadomości bieżące.** — **Ogłoszenia.**

„Medycyna“

GAZETTE MÉDICALE HEBDOMADAIRE
destinée aux médecins-praticiens.

Sommaire des articles originaux: 1) D-r H. Dobrzycki — Asyle pour les phtisiques à Mienia. 2) D-r A. Leśniowski — Lésions du canal thoracique. 3) D-r S. Kocpzyński — Sur la maladie de Friedreich.

Redaction: Dr M. Sadowski. Varsovie — Rue Krak.-Przedm. 7.

„Medycyna“

MEDICINISCHE WOCHENSCHRIFT
Organ für praktische Aerzte.

Inhalt der Originalabhandlungen: 1) D-r H. Dobrzycki — Sanatorium für Lungenkranke in Mienia. 2) D-r A. Leśniowski — Verletzungen des Ductus thoracicus. 3) D-r S. Kocpzyński. — Ueber die Friedreich'sche Krankheit

Redaction: Dr. M. Sadowski Warschau — str. Krak.-Przedm. 7.

SANATORYUM DLA CHORYCH PIERSIOWYCH W MIENI.

Podał

H. DOBRZYCKI.

Powstanie nowej a pożytecznej instytucji jest dla każdego społeczeństwa doniosłym faktem, i dlatego śpieszę podzielić się z czytelnikami „Medycyny“ bardzo ważną, mem zdaniem, wiadomością, mianowicie, że projekt przekształcenia szpitala w Mieni (obecnie funkcjonującego, jako szpital powiatu Nowomińskiego) wyłącznie na sanatorium dla chorych piersiowych, projekt, tyle razy poruszany przezemnie w „Medycynie“, a w roku 1881 przedstawiony Warszawskiej Radzie Miejskiej Dobroczyńności Publicznej*), wkrótce ma dojść do skutku. Nareszcie Warszawa będzie miała w pobliżu tyle niezbędne i tyle wyczekiwane sanatorium, przeznaczone dla niezamożnych chorych, cierpieniem piersiowym uległych. Wprawdzie nic nie stało na przeszkodzie, aby sanatorium, o którym mowa, urządzić o dwadzieścia lat wcześniej; ale lepiej późno, niż nigdy. Pierwotna myśl spożytkowania szpitala w Mieni, jako

*) Sprawozdanie lekarza szpitala i lecznicy dla chorych piersiowych w Mieni H. DOBRZYCKIEGO, de legowanego za granicę przez W. K. M. D. P. w celu zbadania najnowszych metod leczenia suchot oraz za kładów, przeznaczonych dla chorych piersiowych r. 1881.

sanatorium dla chorych piersiowych, sięga jeszcze dawniejszego czasu, bowiem już w r. 1875, a więc 24 lata temu, zwróciłem uwagę ówczesnego pana inspektora szpitali cywilnych prof. WALTER'a na wysoce korzystne warunki klimatyczne, w jakich się Mienia znajduje, obfitując w znaczne obszary lasów, przeważnie iglastych, (przeszło 156 włók czyli 4680 morgów nowopolskich) zewsząd szpital otaczających. Gmach murowany, do 100 chorych pomieścić mogący, na dość znacznym wyniesieniu położony, mający ogród, w którym nie jeden barak postawić można, odległy o 10 minut od toru drogi żelaznej Warsz. Teresp., a od Warszawy o dobrą godzinę, że nie wspomnę o innych dogodnościach, jak tanioci nabiału i t. d., wybornie się nadawał do zamienienia go na klimatyczne, *resp.* leśne sanatorium. Prof. WALTER, przybywszy do Mieni w r. 1876 i obejrawszy miejscowość, bardzo się gorliwie zajął tą sprawą i wystąpił niebawem do R. M. W. D. P. z odpowiednim przedstawieniem; mnie tymczasem polecił napisać ustawę przyszłej lecznicy i obmyśleć wszystkie szczegóły, projektowanej instytucji dotyczące. Uradziliśmy, aby na początek lecznica korzystała z wolnych sal w szpitalu tylko w porze letniej, gdyż zimą chorych w szpitalu zazwyczaj było dużo, a współcześnie, aby rozpocząć starania o przeniesienie szpitala powiatowego w Mieni do Nowo-Mińska, gdyż tylko tym sposobem zajęcie całego szpitala na sanatorium byłoby możebne.

W obec znanej energii prof. WALTER'a można się było spodziewać, iż już w roku następnym lecznica funkcjonować zacznie; tymczasem wojna wschodnia i zajęcie w ciągu r. 1877 a poczęści i 1878 wolnych miejsc w szpitalu przez wracających z pola walki chorych sprawiło, iż lecznica dopiero w r. 1879 otwarta została. Była to chronologicznie pierwsza lecznica klimatyczna w duchu BREHMER'a w naszym kraju, przeznaczona dla chorych ze szpitali warszawskich nadsyłanych, która tembardziej zasługiwała na poparcie, że nie była przedsięwzięciem prywatnem, lecz instytucją społeczną, dla biednych przeznaczoną. Lecznica zainteresowała ogół dość żywo; pisma robiły o niej obszernie i częste ogłoszenia darmo, bilety na przejazd drogą Terespolską do przystanku Ceglów chorzy otrzymywali również darmo, a zacnej pamięci Tekla Rapacka zapisała na rzecz lecznicy rb. 3000. Lecznica funkcjonowała w przeciągu 4 letnich sezonów, bo od r. 1879 do r. 1882 włącznie, t. j. do czasu opuszczenia Mieni przeze mnie.

Niezrażony brakiem odpowiedzi na podany przeze mnie w r. 1881 projekt W. R. M. D. P., poruszyłem ponownie sprawę zamiany szpitala w Mieni na sanatorium w mem sprawozdaniu z działalności lecznicy w r. 1882 wreszcie również i w r. 1883. Nakoniec, w artykule, zatytułowanym „O konieczności oddzielnych sanatoryów dla chorych piersiowych“ w r. 1890 ogłoszonym, sprawę tę obszernie raz jeszcze poruszyłem w przekonaniu, że może się nareszcie ktoś znajdzie, co zrozumie pożytek podobnej instytucji, zwłaszcza, że można ją było stworzyć bez wielkich nakładów i w czasie stosunkowo bardzo niedługim. Tymczasem siedmnastu lat czasu trzeba było, bo od r. 1882 po dziś dzień, aby myśl zamiany szpitala w Mieni na sanatorium dla piersiowych zyskała uznanie i należycie dojrzała. Za to też teraz z wielkim zapalem zabrano się do urzeczywistnienia tej myśli, czem się zarówno sfery fachowe, jak i władze żywo zajmują. Mianowicie, zajmuje się nią nasze Tow. Higieniczne, i to zajmuje tak dalece, że sekcyja szpitalna, do której sprawa sanatoryów, ściśle biorąc, nie należy, postawiła na porządku rzecz o sanatoryach dla suchotników z powodu projektu, Mieni dotyczącego.

Pan Inspektor lekarski gub. Warszawskiej, opracowując z polecenia władzy projekt organizacyi pomocy lekarskiej dla wiejskiego zaludnienia gub. Warszawskiej, całkowiec przychylił się do mego projektu i w obszernych motywach pożytek przekształcenia szpitala w Mieni na sanatorium dla suchotników uzasadnił. Nareszcie, co najważniejsza, że pan przydujący w Warszawskiej Radzie Gubernialnej Dobroczynności Publicznej dużo poświęcił czasu i pracy na bliższe zbadanie tej sprawy i że, jak slyszeliśmy, ma już plany gotowe, a nawet fundusze zapewnione.

Wobec tych faktów trudno przypuścić, aby ta paląca kwestya na drugie siedmnaście lat poszła w odwłokę i dziś chyba pomyślnie załatwiona zostanie. Rozmiary projektu pana przydującego w W. R. G. D. P. nie są mi bliżej znane, mianowicie, czy to będzie sanatorium na 10, na 100 czy na 200 lub więcej chorych. Nie chodzi tu wreszcie o bliższe oznaczenie tej cyfry, lecz o ten niezmiernie doniosły fakt, że takie sanatorium będzie, i że tym sposobem leczenie suchot wśród klasy niezamożnej wejdzie nareszcie na właściwą drogę.

Atoli, z umieszczeniem suchotnika, przedstawiającego widoki wyleczenia w sanatorium (przypadki beznadziejne do sanatoryów się nie kwalifikują), nie powinna się kończyć opieka społeczeństwa nad jego zdrowiem. Smutne doświadczenie przekonało, że gdy podleczoney suchotnik, t. j. osobnik choćby z wydatną miejscową i ogólną poprawą sanatorium opuści i znajdzie się znowu w dawniejszych, niezdrowotnych warunkach, choroba wraca, tak że zachodzi znowu potrzeba umieszczenia go w sanatorium. Dlatego to za granicą, a mianowicie w Niemczech, towarzystwa opieki nad suchotnikami nie ograniczają swej działalności tylko fundowaniem sanatoryów, lecz starają się współcześnie o instytucye, w którychby opuszczający sanatoria suchotnicy mieli czas dłuższy zapewnione dobre t. j. zdrowotne warunki. Faktem jest bowiem wiadomym nawet i nielekarzom, że dla wyleczenia suchot, albo, wyraziwszy się ściślej, dla otrzymania trwałej poprawy u osobników, dotkniętych suchotami, potrzeba w największej liczbie przypadków lat całych; pożytek więc ze sanatoryów byłby niezmiernie szczupły, gdybyśmy w nich całemi latami trzymali suchotników, bo ileż tych sanatoryów budowałoby trzeba było?

Suchotnik, który na tyle się poprawił, że bez obawy o pogorszenie stanu zdrowia może się oddać zawodowej pracy, powinien ustąpić miejsca innemu. Aby jednak ową poprawę utrwalić, bezwarunkowo nie powinien przez czas dłuższy wracać do dawnych złych warunków, lecz w dalszym ciągu prowadzić życie tak, jak w sanatorium, a przedewszystkiem powinien przebywać w świeżem, zamiejskiem powietrzu. Instytucye zatem takie, któreby dały przytułek i możność pracy osobom, wychodzącym ze sanatoryów, a w szczególności urządziły pracownie wśród lasów lub zbudowały odpowiednie warsztaty, umozębniające pracę przynajmniej w zakresie najglówniejszych działów rękodzielnictwa i rzemiosł, stają się bezwzględną potrzebą i koniecznem sanatoryów uzupełnieniem.

Otóż, Mienia jest w tem szczęśliwem położeniu, że, będąc otoczona lasami, stanowiącymi własność instytucyi społecznej (szpitala św. Ducha w Warszawie), nie potrzebuje się troszczyć o nabycie ziemi pod budowę baraków lub schronisk dla opuszczających sanatoria konwalescentów. Nabycie wielkiej przestrzeni ziemi, a tembardziej lasu, który na ten cel byłby konieczny, mogłoby stanowić poważny szkopuł, o któryby się najlepsze usiłowania rozbić mogły. Tymczasem, jak w danym przypadku, najważniejsza rzecz jest

gotowa; las pozostanie lasem i nic na swej wartości nie straci, jeżeli w nim stanie szereg budynków. Nie zachodzi tu chyba obawa, aby ze strony władz właściwych nie miała nastąpić na to zgoda, gdy chodzi o tak małe ustępstwo na rzecz pożytecznej dla ogółu instytucji. A lasy Mieni w sposób, jak nie potrzeba lepszy, nadają się do tego celu, gdyż są dostatecznie obszerne, nie mają wcale bagien i są wyjątkowo suche. Mówię „wyjątkowo suche“, gdyż nie posiadają wody. W danym razie jednak to nie wada, gdyż wodę wszędzie wydostać można, ale zamienić grunt wilgotny i nieprzepuszczalny na suchy i zdrowotny, nie łatwo.

Wyobrażam sobie też, że jeśli nie zaraz, to kiedyś w lasach Mieni oprócz właściwego sanatorium stanie szereg schronisk i pracowni dla konwalescentów, sanatorium opuszczających, i że się tam wytworzy prawdziwa kolonia lecznicza, która przynajmniej według dzisiejszych poglądów na leczenie suchot jest owym ideałem, do jakiego dążyć należy.

Zakładając więc sanatoria dla suchotników, myślimy współcześnie o schroniskach dla nich i daniu im możności wykonywania zawodowej pracy, a osiągniemy cel podwójny: zapewnimy trwałą poprawę ich zdrowia i, z ekonomicznego punktu widzenia biorąc, osiągniemy nie małe materialne korzyści przez zmniejszenie rozchodów potrzebnych na utrzymanie instytucji.

Z ODDZIAŁU CHIRURGICZNEGO D-RA BR. SAWICKIEGO W SZPITALU DZ. JEZUS
W WARSZAWIE.

OBRAŻENIA PRZEWODU PIERSIOWEGO.

Podał

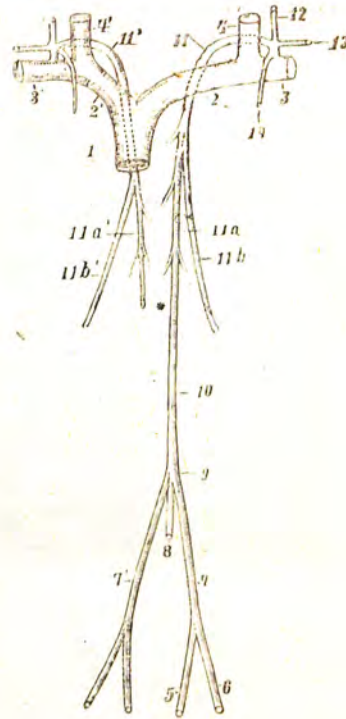
ANTONI LEŚNIEWSKI.

(Dokończenie.—Zob. Nr. 2).

Przytoczone powyżej spostrzeżenia aż nazbyt dobrze ilustrują rozmaite sposoby powstawania obrażeń przewodu piersiowego, rozmaity przebieg tego cierpienia. Pozwalają one nam wyprowadzić następujące wnioski: 1) wiedza lekarska zna niewątpliwe przypadki uszkodzenia przewodu piersiowego bądź to na szyi, bądź to w klatce piersiowej, bądź to w brzuchu; 2) znaczna część tychże przypadków zakończyła się pomyślnie; tak na przykład z pośród czternastu przypadków zranienia przewodu piersiowego na szyi, ogłoszonych drukiem, jeden zaledwie zakończył się śmiercią, zresztą niezależnie chyba od zranienia, albowiem w przeciągu trzydziestu sześciu godzin, jakże osobnik operowany żył po operacji, nie mogło powstać wyniszczenie takiego stopnia, by było w stanie zabić chorego. Jeżeli jednak uprzytomnimy sobie, że przewód piersiowy ma za zadanie odprowadzać do krwi chłonkę obu kończyn dolnych, miednicy, jamy brzucha, morfotyczne elementy, wytwarzające się w mieszkach (*folliculi*) limfatycznych przewodu kiszkiowego, wreszcie przeważną część wchłoniętego w tym-że tłuszczu pokarmowego; że prócz tego wpadają doń chłonicie lewej połowy klatki piersiowej, szyi, gło-

wy, wreszcie lewej kończyny górnej — w pierwszej chwili staje się rzeczą trudną do zrozumienia, dlaczego w przypadkach, gdzie mieliśmy przewód zupełnie przecięty, zatkany skrzepem, wreszcie w celach leczniczych (*resp.* na zwierzętach — doświadczalnych) zawiązany lub uciśnięty, chorzy nie tylko nie umierali z wyniszczenia, lecz częstokroć nie przedstawiali zgoła żadnych zaburzeń w ogólnym stanie ustroju.

Dla zrozumienia tylko-co wymienionej okoliczności, musimy rozejrzeć się nieco bliżej w stosunkach anatomicznych obchodzącego nas obecnie narządu. W dawniejszych podręcznikach czytamy zazwyczaj, że istnieją dwa główne pnie chłonicze (rys. Nr 1.): przewód piersiowy lewy i prawy. Ten ostatni krótki, dość gruby powstaje ze złącia się chłonic prawej połowy klatki piersiowej, głowy, szyi i prawej kończyny górnej; wpada on do żyły podobojczykowej prawej, w miejscu połączenia się tejże z żyłą szyjową wewnętrzną. Zaś na powstanie obchodzącego nas tu przewodu piersiowego lewego składają się: dwa pnie lędźwiowe i jeden pień kiszkowy; zlewając się, dają one t. zw. zbiornik mlecza pokarmowego (*cysterna chyli*), tak iż właściwy pień przewodu piersiowego lewego poczyna się na wysokości drugiego kręgu lędźwiowego. Ztąd wraz z aortą, po prawej stronie tejże, zdąża przez otwór aortyczny przepony do klatki piersiowej (rys. Nr. 2). Poczynając od trzeciego lub czwartego kręgu grzbietowego, przewód ten poza łukiem aorty i poza przelykiem zmierza skośnie na lewo. Przebiega następnie pomiędzy ostatnim kręgiem karkowym i żyłą szyjową wewnętrzną, łukowato zakrzywia się, i pospolicie wlewa się jednym otworem do żyły podobojczykowej lewej, na miejscu zetknięcia się jej z żyłą szyjową wewnętrzną. Obwód jego równa się tu obwodowi pióra kruczego.

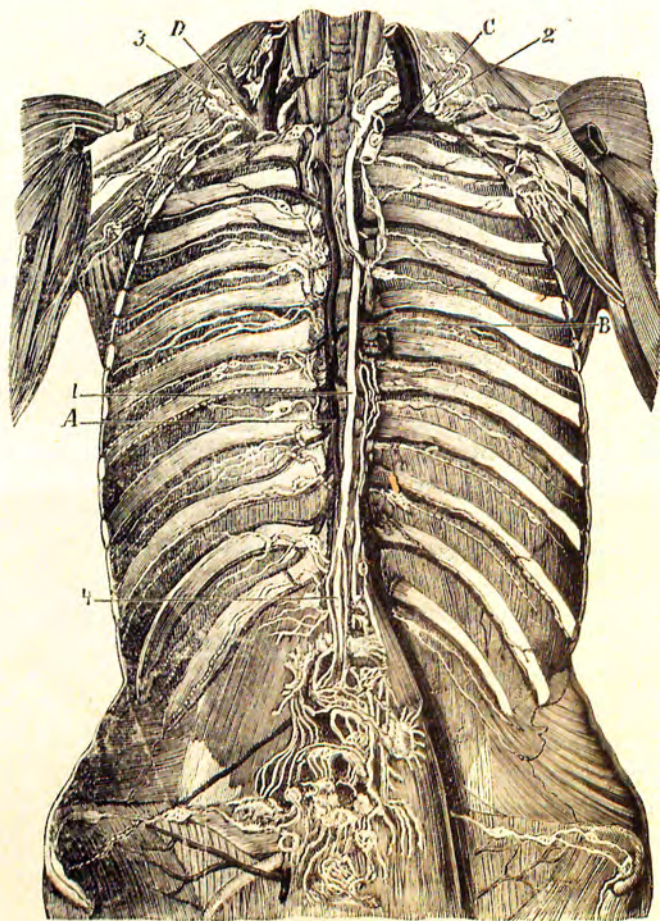

Rys. 1. (Szemat przewod. piersiowych, podług RAUBER'a). 1 v. cava sup. 2 v. anonyma sin. i dex. 3 i 3' v. subc. sin i d. 4 i 4' v. jugul. comm. sin. i dex. 5 plexus lymph. hypogastr. 6 pl. l. iliac. externus, 7 i 7' truncus lymph. lumb. sinist. i dext. 8 trunc. l. intestinalis, 9 receptaculum chyli, 10 duct. thorac. 11 i 11' prawy i lewy pień przew. piersiowych, 12 truncus l. jugularis, 13 truncus l. subclavius, 14 trunc. l. mammarius.

Dalsze jednak poszukiwania wykazały, że podany wyżej opis przewodu piersiowego możemy uważać conajwyżej za szemat, wygodny w celach dydaktycznych. Nieprawidłowości są tu nader częste. Znakomity znawca układu chłoniczego, prof. TEICHMAN*), powiada, że stosunek liczby takich właśnie nieprawidłowych przypadków do liczby przypadków typowych da się

*) Cyt. w HIRSCHFELD'a „Anatomii opisującej ciała ludzkiego“.

oznaczyć jak 8 : 2, że to, co dotąd uważano za prawidłowe, było w rzeczy samej wyjątkiem, i odwrotnie. Nieprawidłowości te są nader rozmaite. Otóż widziano u niektórych osobników, że przewód piersiowy był już od początku podzielony na dwa lub trzy pnie, przebiegające równoległe, które bądź to łączyły się ze sobą i wpadały do żyły podobojczykowej jednym pniem wspólnym, bądź to aż do samego końca pozostawały niezłączone. Takie rozdzielanie się przewodu na dwa lub trzy pnie ma nieraz miejsce dopiero w górnym jego odcinku. W innych przypadkach jeden pień takiego rozdzielonego prze-

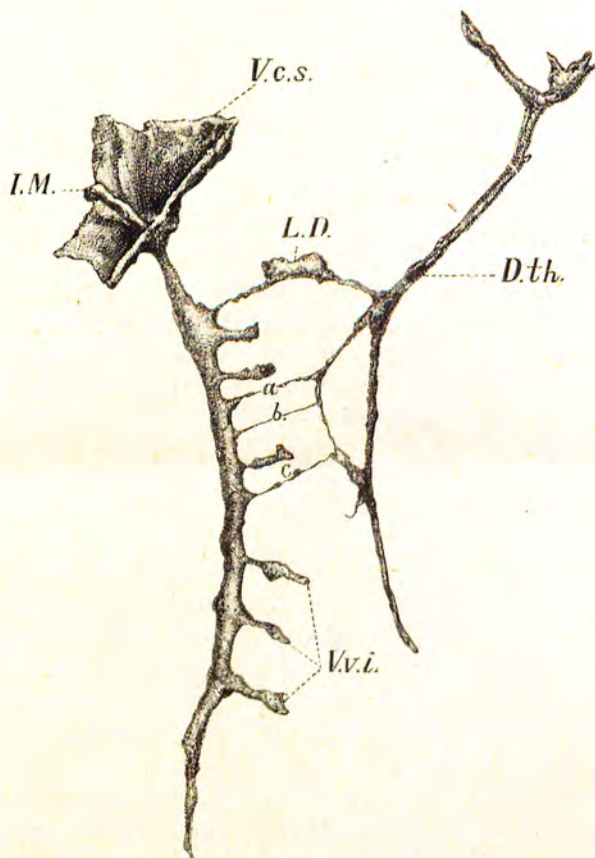

Rys. 2.

wodu piersiowego przebiega zupełnie prawidłowo; zaś drugi zdąża na prawo i tu wpada do żyły podobojczykowej prawej lub łączy się bezpośrednio z przewodem piersiowym prawym. Nowsze badania, dokonane przez WENDEL'a (5), prócz powyższego wykazały, że, jeżeli przewód składa się z dwóch lub trzech równoległe położonych pni, są one połączone ze sobą na całym swym przebiegu za pomocą gałązek poprzecznych; że pnie lędźwiowe również za pomocą gałązek są w bezpośrednim połączeniu z pniem trzewowym.

Ustalony jest pospolicie pogląd, jak to widać z powyższego, szematycznego opisu przewodów piersiowych, że chłonka oraz mlecz pokarmowy

wlewają się li tylko do żył podobojczykowych, że, więc z tymi tylko pniami żylnymi układ chłonny pozostaje w bezpośrednim związku. Lecz i ten pogląd jest tylko względnie sprawiedliwy. Już w roku 1831 WUTZER**) ogłosił następujące spostrzeżenie. Rozdymając powietrzem przewód piersiowy lewy na zwłokach pewnej suchotnicy, a to w kierunku od zbiornika mlecza ku górze, znaleziono przewód ów niedrożnym na wysokości szóstego i piątego kręgu grzbietowego; powyżej tego miejsca przebiegał on aż do wiania się do żyły podobojczykowej pojedynczo. Natomiast przedostało się powietrze do żyły

Rys. 3.

Rys. 3. *D. th* przewód piersiowy lewy (od przepony do miejsca wpadnięcia do żyły podobojczykow. lewej). Tworzy on pierścień, od którego ku żyłom nieparzystej wielkiej (*v. a*) zdążają 3 gałązki *a. b. c.* *V.v.i.* żyły międzyżebrowe. *L. D.* gruczoł chłonny; za pomocą chłonnicy łączy się on z przewodem, za pomocą żyły z żył. niep. w. *V.c.s.* v. cava superior., odcięta w miejscu wiania się do niej żył. nieparz. wielkiej *I. M.* masa, wstrzyknięta do żyły nieparzystej, wygląda z żyły nieparzyst.

nieparzystej wielkiej (*vena azygos*) za pomocą dwóch gałązek chłonniczych, następnie do małej żyłki, która przebiegała od strony lewej, po nad aortą i wpadała do żyły nieparzystej. WENDEL podaje w swej niejednokrotnie cytowanej już pracy, że widział podobne do tego przypadki. Nastrzykując układ

**) Cyt. u WENDEL'a (5).

chłonicy przewodu piersiowego lewego pewnego trupa merkuryuszem, znalazł on, że przedostał się tenże z pnia łądźwiowego lewego do żyły nerkowej lewej. W innych przypadkach udało mu się stwierdzić niewątpliwie bezpośrednie połączenie przewodu piersiowego lewego za pomocą cienkich gałązek z żyłą bezimienną, z żyłą nieparzystą wielką, z żyłą szyjową wewnętrzną. Umieszczony tu rysunek Nr. 3, zapożyczony z pracy WENDEL'a, zaś tam zrobiony podług fotografii, znakomicie ilustruje jeden z takich preparatów.

Znajomość przytoczonych powyżej danych anatomicznych pozwoli nam zrozumieć, dlaczego podwiązanie, uciśnięcie, zatkanie wreszcie każde inne uszkodzenie przewodu piersiowego lewego może zakończyć się całkiem pomysłnie. Możemy wyobrazić sobie, po pierwsze, że uszkodzona chłonica, brana przez nas za pień przewodu piersiowego lewego, jest właśnie jednym z 2 lub trzech pni, na jakie dzieli się tenże przewód na całej swej długości; w przypadku tego rodzaju nader wystarczającymi drogami przedostaje się chłonka przez pozostały nieuszkodzony duży pień lub pnie chłonicze do układu żylnego. Jeżeli nawet przyjmiemy, powtóre, że przewód piersiowy przebiega w danym przypadku w postaci pnia pojedynczego, to i wówczas, wobec tak często spostrzeganej łączności pnia lewostronnego z pniem prawostronnym, lub też wobec możliwego bezpośredniego połączenia przewodu piersiowego lewego z innymi żyłami, prócz żyły podobojczykowej lewej, skoro tylko staje się on niedrożnym, mogą z większą lub mniejszą łatwością wytworzyć się oboczne drogi dla przedostawania się chłonki do układu żylnego, a to w taki sposób, że dzięki niedrożności pnia głównego i zatrzymaniu się w nim chłonki, ciśnienie w całym układzie chłoniczym wzrasta, i drobne gałązki komunikujące ulegają rozciągnięciu.

Dokładna znajomość budowy układu chłoniczego, pozwoli nam, sądzę, zrozumieć również, dlaczego przebieg pooperacyjny w podanych wyżej spostrzeżeniach był tak rozmaity.

W naszym drugim przypadku, w którym pomimo przewiązania pnia przewodu piersiowego, tak grubego, że musiał to być niewątpliwie pojedynczy pień główny, nie mieliśmy w następstwie zgoła żadnych zaburzeń w stanie ogólnym lub miejscowym chorej, musiały istnieć nader liczne połączenia przewodu piersiowego lewego z przewodem prawym lub z innymi żyłami, prócz żyły podobojczykowej lewej, co umożliwiło szybkie wytworzenie się obocznych dróg dla obiegu chłonki.

Na zupełnie przeciwnym końcu w szeregu opisanych wyżej przypadków musimy postawić, ze względu na ciężkość okresu pooperacyjnego, drugi przypadek WENDEL'a^(*). Bezpośrednio po operacji czuje się chora niedobrze, uskarża się na nader przykre uczucie wzrastającego ciśnienia w piersi, duszność. Sądzę, że musiał tu przewód piersiowy lewy przebiegać tak, jak to jest opisane w dawniejszych podręcznikach anatomii, t. j. był on pojedynczy, zaś połączenie jego z przewodem piersiowym prawostronnym lub z żyłami było bardzo ograniczone: stąd długotrwałe i mocne rozciągnięcie przewodu piersiowego i gałęzi jego, stąd owo przykre uczucie ciśnienia w piersi i inne niemiłe objawy. Po usunięciu muślinu z rany, którym była ona szczelnie wypchana, wypływa nadmierna ilość mleczka, i chora natychmiast doznaje ulgi. Ponieważ, dzięki nielicznym gałązkom komunikującym, oboczne drogi dla obiegu chłonki wytwarzały się nader powoli, zaś płyn ten nie miał innego ujścia, prócz samego przewodu piersiowego, chłonkotok był tak obfity i tak uporczywy. Pozostałe przypadki zbliżały się bardziej już to do naszego przypadku, już to do przypadku WENDEL'a.

Na zakończenie dodamy tu kilka uwag praktycznych, opartych na powyższych spostrzeżeniach. Widzieliśmy, że zranienie przewodu piersiowego lewego na szyi może bądź to zagrażać życiu chorego bezpośrednio niebezpieczeństwem, bowiem przez chłonicę, naciętą tak blisko od żyły podobojczykowej, może przedostać się powietrze do układu żylnego, tak samo jak i po nacięciu np. żyły szyjowej wewnętrznej, i dać groźne i niebezpieczne dla życia objawy, jak to się stało w przypadku WEISCHER'a (3), bądź to pośrednio przyczynić się do śmierci chorego, lub do narażenia go na ciężkie, wyniszczające cierpienie, jeżeli budowa układu chłoniczego spowoduje nazbyt długotrwały chłonkotok. Dla tego też powinniśmy uszkodzenie przewodu piersiowego podczas operacji uważać bodaj za równie niebezpieczne, jak i uszkodzenie dużego pnia żylnego. Ztąd staje się oczywistem, że narówni ze znajomością przebiegu i stosunków topograficznych naczyń krwionośnych na szyi obowiązkowa jest dla przystępującego do operacji na szyi dokładna znajomość przebiegu, bliższych stosunków topograficznych tej tak ważnej chłonicy. Operując w okolicy nadobojczykowej lewej, należy zwrócić na nią nader baczną uwagę. Gdybyśmy dla doszczętnego usunięcia operowanego guza byli zmuszeni przeciąć przewód, musimy ująć go za pomocą kleszczyków, odciąć i obadwa przecięte końce dokładnie podwiązać. Najlepiej zapobiegnie to wszelkim niepożądanym powikłaniom, jak tego dowodzi nasz drugi przypadek. Skorośmy nacięli chłonicę nieświadomie, musimy postarać się również ująć ją i podwiązać, lub przynajmniej zamknąć w niej otwór za pomocą obklucia. Lecz jeżeli chłonica została zraniona bardzo blisko ujścia, jeżeli operujemy wśród tkanek bliznowatych, kruchych, wreszcie jeżeli ze względu na młody wiek operowanego osobnika samo pole operacyjne jest bardzo małe, jeżeli więc ani podwiązania ani obklucia skutecznie nie jesteśmy w stanie, wówczas pozostaje nam jedno: wypychając jaknajmocniej ranę gazą jodoformową, ucisnąć przewód zraniony. Widzieliśmy wyżej, w przypadku BOEGEHOLD'a (1), w którym prawdopodobnie dzięki tej lub owej nieprawidłowości w przebiegu lub budowie układu przewodu piersiowego lewego oboczny obieg mlecza musiał wytworzyć się bardzo szybko, że uciśnięcie takie było wystarczające, by już nazajutrz po operacji otwór w chłonicy zatkał się skrzepem dość mocnym do zatamowania mleczotoku. W drugim przypadku WENDEL'a widzimy również, że po mocnem zatkaniu rany aż do usunięcia pierwszego opatrunku i następnie lekkiego włożenia muslinu, a więc siedm dni mleczotoku nie było. Gdyby więc ranę w dalszym ciągu zatkało mocno, lub gdyby pierwszego opatrunku nie zmieniano jeszcze dni kilka, być może, iż zdążyłby już wytworzyć się wystarczająco duży uboczny obieg mlecza, zaś otwór w chłonicy zdążyłby zatkać się odpowiednio mocnym skrzepem.

Jeżeli w przebiegu pooperacyjnym będzie chłonkotok bardzo obfity, długotrwały, wówczas, zanim zdąży wytworzyć się oboczny obieg chłonki, w celu podtrzymania sił chorego, będziemy musieli uciec się do jaknajbardziej energicznego odżywiania tegoż.

Warszawa, Listopad, 1898 r.

L I T E R A T U R A.

- 1) BOEGEHOLD. Ueber die Verletzungen des *Ductus thoracicus*. Archiv für kl. Chir. Bd. XXIX.
- 2) VAGEDES. Ueber Verletzungen des *Ductus thoracicus*. Inaug. Dissert. Würzburg. 1885.
- 3) WEISCHER. Zur Casuistik der Verletzungen des D. th.

Würzburg. 1894. 4) Curt KRUEGER. Ueber Verletzungen des Duct. th. Inaug. Dissert. Bonn. 1897. 5) WENDEL. Ueber die Verletzung des D. th. am Halse und ihre Heilungsmöglichkeit Deut. Zeit. f. Chir. Bd. 48, 5 i 6. 6) KEEN. Philad. Rep. May 12. 1894. Operation wounds of the thoracic duct in the neck, with a résumé of the two prior records cases and two additional cases. 7) QUINCKE. Ueber fetthaltige Transsudate *Hydrops chylosus et adiposus*. Deut. Arch. f. klin. Med. 1875. 8) K. CHEŁCHOWSKI. Dwa przypadki zebrania płynu mlecznego w jamie opłucnej. Gaz. Lek. 1890. 9) Wł. ZAWADZKI. Przyczynek do patologii wylewu mleczka do jam surowicznych. Gaz. Lek. 1891. 10) St. KAMIŃSKI. O wylewach mleczka do jam surowicznych ciała. Kron. Lek. 1896. 11) WHITLA. British. Med. Journ. 1884.

Z POLIKLINIKI PROF. OPPENHEIM'a W BERLINIE.

Bezład dziedziczny czyli choroba Friedreich'a

(*Ataxia hereditaria s. morbus Friedreichi*).

Napisał

STANISŁAW KOPCZYŃSKI

ordynator kliniki terapeutycznej uniwersytetu warszawskiego.

(Ciąg dalszy. — Zob. Nr. 2).

Liczba pośmiertnych badań przypadków choroby FRIEDREICH'a, z powodu rzadkości i długiego jej trwania, wogóle jest niewielka. Gdy LADAME (l. c.) w r. 1889 naliczył 9 autopsyi, TEDESCHI (l. c.) w r. 1896 — 20, dziś liczba ta wynosi około 28. Tyle przynajmniej udało mi się zebrać z odnośnej literatury. Opisałi je następujący autorowie: FRIEDREICH (4), SCHULTZE, SMITH, PITT, RÜTIMAYER (2), LETULLE i VAQUEZ, BLOCK i MARINESCO, KAHLER i PICK (2), AUSCHER, SACHS (2), BROUSSE, ERLICKI i RYBAKIN, GOWERS, BURR, CLARKE, DANA, TEDESCHI, GUIZETTI, MIRTO, SIMON, BRAMWELL i BONNUS. Szczególniej drobiazgowo i krytycznie pod względem histologicznym badali swe przypadki SCHULTZE (l. c.), BLOCK i MARINESCO²⁹⁾ (ten sam przypadek badali DÉJÉRINE i LETULLE) i RÜTIMAYER³⁰⁾. Niestety, wielu autorów w badaniach swych przyszło do wniosków, dość znacznie wzajemnie się różniących, i do dziś dnia zmiany anatomo-patologiczne w chorobie FRIEDREICH'a nie są jeszcze ustalone. Ta różnorodność zmian poniekąd, jak to słusznie zauważył TEDESCHI, zależy i od długości trwania choroby. W przypadkach, gdzie śmierć nastąpiła w kilka lat od chwili wystąpienia pierwszych objawów choroby (np. przypadek AUSCHER'a), zmiany te są znacznie mniejsze, aniżeli tam, gdzie choroba trwała lat 30—40. Ogólny zarys zmian anatomo-patologicznych przedstawia się na podstawie ogłoszonych badań pośmiertnych w sposób mniej więcej następujący.

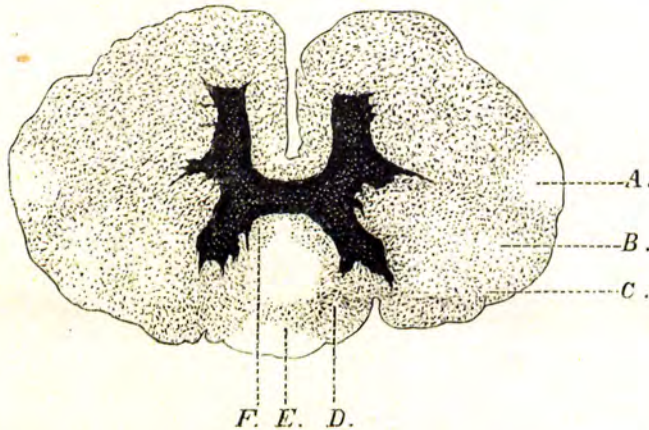
²⁹⁾ Sur l'anatomie pathologique de la maladie de FRIEDREICH. Séance de la Société de Biologie. Bulletin Médical. 1890, str. 217.

³⁰⁾ Ueber hereditäre Ataxie etc. VIRCHOW's Archiv. 1887 str. 228.

W typowych przypadkach choroby FRIEDREICH'a ani mózg, ani mózdek nie przedstawiały żadnych zбочeń od normy. Raz jeden tylko notowany przez AUSCHER'a ³¹⁾ zmniejszony nieco mózdek wykazał pod drobnowidzem zupełnie prawidłową budowę histologiczną.

Stale natomiast we wszystkich przypadkach znajdowano cienkość rdzenia kręgowego, który często wynosił zaledwie $\frac{3}{4}$, a niekiedy $\frac{2}{3}$ normy; zwłaszcza był on mały w przypadkach RÜTIMAYER'a, BRAMWELL'a, DANY ³²⁾, BLOCK i MARINESCO. U dwóch ostatnich autorów zmniejszenie objętości rdzenia na różnych wysokościach było różne.

W istocie białej pęczki GOLL'a ulegały zawsze zwyrodnieniu w całej swej rozciągłości, pęczki BURDACH'a przeważnie w części lędźwiowej, grzbietowej i dolnej szyjowej. Pas LISSAUER'a w niektórych przypadkach znajdowano w stanie zwyrodniałym, w innych w stanie prawidłowym. Z bo-

Rys. 2. Przecięcie poprzeczne rdzenia w części grzbietowej w przypadku choroby FRIEDREICH'a podług BLOCK i MARINESCO. A mocno zwyrodniałe pęczek Gowers'a. B droga piramidalna boczna, zwyrodniała w stopniu umiarkowanym. C droga mózdkowa. D pęczek BURDACH'a. E pęczek GOLL'a, obydwa mocno zwyrodniałe. F normalne włókna nerwowe, okalające rogi tylne (z MARIE); podobny preparat MARINESCO znajduje się w zbiorach prof. OPPENHEIM'a.

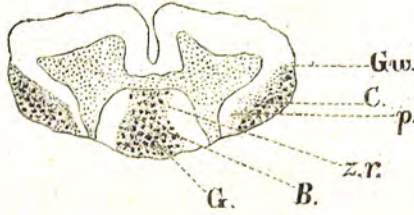
cznych dróg w połowie przypadków była dotknięta droga mózdkowa, dość często pęczek GOWERS'a. Piramidy boczne tylko w kilku przypadkach (AUSCHER, TEDESCHI) znajdowano w stanie prawidłowym; zwykle ulegały one słabszemu lub silniejszemu zwyrodnieniu, przytem, na co duży nacisk kładzie MARIE, obszar zwyrodniały, w miarę posuwania się ku górze, zmniejszał się i nie odpowiadał nigdy ściśle tym miejscom, jakie według FLECHSIG'a powinny zajmować drogi piramidalne boczne. Nie powinno nas przeto tak bardzo dziwić, że klinicznych objawów zwyrodnienia tych dróg nigdy w chorobie FRIEDREICH'a nie spostrzegano. Lekki stopień zwyrodnienia piramid przednich notowali tylko SCHULZE (jednostronne), SMITH, BRAMWELL i SIMON. Kilka razy notowano lekkie zwyrodnienie na całym obwodzie rdzenia w postaci opaski (SCHULTZE, BURR). Co się tyczy wyodrębnionych w ostatnich czasach części tylnych pęczków rdzenia, jak: *centrum ovale* FLECHSIG'a, *zona cornucommissuralis*, *coma* SCHULTZE'go, to o nich wspomina tylko kilku ostatnich autorów,

³¹⁾ Archives de physiologie normal et pathologique. 1893. str. 340.

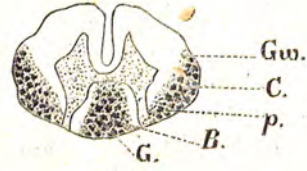
³²⁾ A case of Friedreich's Ataxia with autopsy. Ref. Neurol Centralblatt. 1897. Nr. 10.

zwłaszcza SIMON³³). Zachowanie się ich było wogóle takie, jak w wiąznię rdzenia.

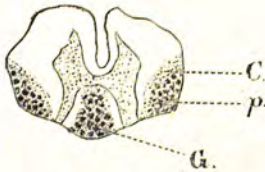
W istocie szarej znajdowano przede wszystkim bardzo wyraźne zmiany w słupach CLARCK'a (FRIEDREICH, BLOCK i MARINESCO, BRUNN, SIMON

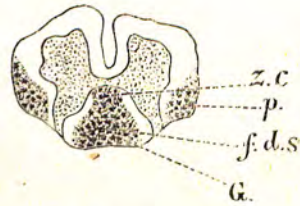
Rys. 3

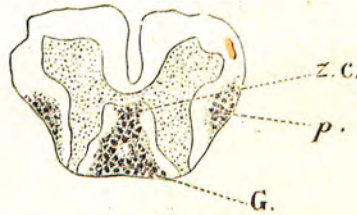
Rys. 4

Rys. 5

Rys. 6

Rys. 7

Rys. od 3 do 7. Przekroje rdzenia kręgowego na różnej wysokości w drugim przypadku RÜTIMAYER'a. Miejsca zacienowane oznaczają stan zwyrodnienia. Rys. 3. Dolna część nabrznięcia szyjowego. Zwyrodnieniu uległy: pęczki GOLL'a (G) i BURDACH'a (B), drogi piramidalne boczne (p) (częściowo), drogi mózdkowe (C) i pęczki GOWERS'a (Gw) (częściowo). Rys. 4. Górna część rdzenia grzbietowego. Zwyrodnieniu uległy: pęczki GOLL'a (G) i BURDACH'a (B), drogi piramidalne boczne (p) (częściowo), drogi mózdkowe (C) i pęczki GOWERS'a (Gw). Rys. 5. Środkowa część rdzenia grzbietowego. Zwyrodnieniu uległy: pęczki GOLL'a (G) i BURDACH'a (B), drogi piramidalne boczne (p) (częściowo) i drogi mózdkowe (C). Rys. 6. Dolna część rdzenia lędźwiowego. Zwyrodnieniu uległy: pęczki tylne (G) i w bardzo słabym stopniu drogi piramidalne boczne (p). W tylnych pęczkach pozostały wolne od zwyrodnienia: pas pomiędzy tylnym spoidłem (commissura posterior) i tylnymi pęczkami t. zw. *zona commissuralis* (z. c.) albo *ventrales Hinterstrangfeld* niem. autorów; oprócz tego pas przy septum longitudinale posterius na granicy między obydwoma pęczkami tylnymi — t. zw. *fasciculus dorso-medialis sacralis* (OBERSTEINER) s. *centrum ovale* FLECHSIG'a. Rys. 7. Rdzeń krzyżowy. Zwyrodnieniu uległy: pęczki tylne i nieco drogi piramidalne boczne. *Zona commissuralis* w tylnych pęczkach pozostała nietknięta. Oprócz tego na wszystkich wysokościach pozostał nietknięty pas pomiędzy tylnymi rogami istoty szarej, a bocznymi częściami pęczków BURDACH'a w górnych i pęczków GOLL'a w dolnych częściach rdzenia kręgowego, t. zw. pas korzeniowy, *zona radicularis* (z. r.). (Rysunki w pół szematyczne z MARIE).

i inni). Zmiany te polegały na częściowym zaniku komórek i włókien; przypominały pod tym względem obraz histologii czny wiądu rdzenia. Zmniejszenie liczby komórek notowano w rogach tylnych i przednich (zwłaszcza SACHS).

³³) Un cas de maladie de Friedreich avec autopsie et examen histologique. Le Progrès Médical, 1897, Nr. 36.

W rogach tylnych zwracano uwagę na zanik włókien, stanowiących dalszy ciąg tylnych korzeni.

Kanał centralny niekiedy znajdowano nie na właściwym miejscu (DÉJÉRINE), niekiedy podzielony, niekiedy zamknięty (SCHULTZE).

Wyściółka (*ependyma*) kanału centralnego kilka razy była w stanie bujania (*periependymäre Sclerose*).

Opona miękka (*pia mater*) nieraz, zwłaszcza z tyłu rdzenia, była zgrubiała. Fakt ten zaznaczał już FRIEDREICH, który *leptomeningitis posterior* uważał za główną przyczynę całej sprawy patologicznej, powodującą zwyrodnienie tylnych pęczków. Przypuszczenie to jednak oczywiście jest zbyt jednostronne.

Tylne korzenie zwłaszcza w części lędźwiowej rdzenia znajdowano często w stanie zaniku, zwłaszcza w części rdzeniowej; wewnątrz opony miękkiej (*pars intrameningealis*); upatrywano tu analogię do podobnej sprawy w wiądzie.

Nerwy obwodowe, badane w kilku przypadkach, (RÜTIMAYER, BONNUS, AUSCHER) wykazywały dość znaczny stopień zwyrodnienia; dotyczyło to zwłaszcza nerwów czuciowych lub czuciowych włókien w nerwach mieszanych. AUSCHER oprócz tego znajdował w nerwach mieszanych wiele włókien bez osłonki rdzennej (*myeliny*) i porównywał je do włókien nerwowych zarodka (*fibres nerveuses embryonnaires*).

Neuroglia w obrębie zwyrodniałym ulega silnemu bujaniu i wytwarza obfitą tkankę włókiennową. DÉJÉRINE i LETULLE³⁴⁾, opierając się na spostrzeżeniach własnych, bujaniu neuroglii w pęczkach tylnych, nadają ogromne znaczenie: sprawę tę uważają za pierwotną, jedyną w swoim rodzaju (*sclérose neuroglique pure, la seule sclérose de ce genre, connue jusqu'à ici*). Powiadają oni, że w pęczkach tylnych w przypadkach choroby FRIEDREICH'a nie spotykamy ani przerostu przegród łącznotkankowych, ani rozszerzenia i zgrubienia naczyń; tem też owa *sclérose neuroglique pure* ma się różnić od *sclérose vasculaire*—stwardnienia naczyniowego, spotykanego w tych razach w pęczkach bocznych. DÉJÉRINE i LETULLE znaleźli kilku zwolenników swego poglądu (zwłaszcza AUSCHER'a³⁵⁾, lecz więcej jeszcze przeciwników. WEIGERT, MARINESCO, SCHULTZE wystąpili z poważnymi zarzutami. Powiadają oni, że bujanie neuroglii w pęczkach tylnych w chorobie FRIEDREICH'a bynajmniej nie jest większe, niż w innych stwardnieniach (*tabes, sclerosis multiplex*), a następnie, że prawie zawsze i w tych częściach rdzenia spotykamy zgrubienie i rozszerzenie naczyń.

*

*

*

Jeżeli teraz zapytamy, co stanowi istotę sprawy patologicznej choroby FRIEDREICH'a, to nie tak łatwo będziemy mogli dać na to odpowiedź. Poglądy autorów pod tym względem różnią się bardzo.

FRIEDREICH i SCHULTZE, kładąc nacisk na zmniejszenie objętości rdzenia, uważali jego niedorozwój (*Entwickelungshemmung*) za podstawę następczych zwyrodnień.

³⁴⁾ Sur la nature de la sclérose des cordons posterieurs dans la maladie de FRIEDREICH. La Semaine Médicale, 1890, Nr. 11.

³⁵⁾ Archives de physiologie etc. t. c. Patrz na załączonym tam rysunku bujanie neuroglii pod postacią licznych włókienek t. zw. „tourbillons“.

BLOCQ i MARINESCO również sprawy te uważają za typowe zwyrodnienia wtórne.

HAMMOND ³⁶⁾ bez dostatecznych powodów upatrywał pierwotne siedlisko sprawy patologicznej w rdzeniu przedłużonym; pęczki tylne jak również móżdżek miały ulegać, zdaniem jego, zwyrodnieniu wtórnemu.

TEDESCHI (l. c.), zaznaczając, że w przypadkach świeżych, w których śmierć nastąpiła w kilka lat od początku choroby (AUSCHER), znajdowano tylko zwyrodnienie pęczków tylnych, sprawę tę uważa za analogiczną z wiałdem rdzenia (patrz wyżej).

GOWERS (l. c.), uważając chorobę FRIEDREICH'a za odmianę *paraplegia atactica hereditaria*, zajmującą miejsce pośrednie pomiędzy wyżej nazwaną chorobą a wiałdem, powiada: „ta okoliczność, że bezład dziedziczny występuje bardzo wcześnie i u wielu członków tej samej rodziny, przemawia za tem, że ostateczną przyczyną tego cierpienia jest wrodzona dążność do szybszego wyczerpania siły życiowej w pierwiastkach, dotkniętych sprawą patologiczną, aniżeli w innych tkankach ustroju. Zanik pierwiastków nerwowych idzie tu ręką w rękę z rozwojem tkanki łącznej; bujanie neuroglii, wbrew zdaniu DÉJÉRINE'a, bynajmniej nie jest sprawą pierwotną“.

Z podobną teorią choroby FRIEDREICH'a wystąpił EDINGER ³⁷⁾. Już w r. 1894 w pracy p. t. „*Eine neue Theorie über die Ursache einiger Nervenkrankheiten*“ ³⁸⁾ wypowiedział on kilka nowych myśli (t. zw. *Ersatztheorie*), które dadzą się streścić mniej więcej w następujących słowach: Przy każdej czynności tkanki ustroju zużywają się i wtedy tylko mogą funkcjonować dalej, jeżeli na miejsce zużytych cząsteczek materji wejdą nowe. Jeżeli więc czynność danej tkanki będzie tak duża, że dowóz świeżego materiału nie wynagrodzi części zużytych (*Ersatzstörung*), tkanka pocznie zanikać. W ten sposób objaśnić możemy np. zapalenie nerwów wskutek przepracowania, zwyrodnienie ich w zaburzeniach przemiany materji u osób anemicznych, gruźliczych, djabetyków, rekonwalescentów po ostrych chorobach zakaźnych i t. p. Oczywiście drogi najbardziej zużyte najwcześniej podlegać będą zanikowi. Dlatego też w wiałdzie rdzenia, w którym prawdopodobnie jakaś przyczyna chemiczna powoduje owe zaburzenia w zamieszczaniu zużytych tkanek ustroju (*Ersatzstörung*), najpierw występuje zanik oddziaływania źrenicy na światło, następnie na akomodację, zanik pewnych dróg czuciowych i t. d. Nic też dziwnego, że w chorobie FRIEDREICH'a, gdzie zawsze spotykamy niedorozwój rdzenia, i gdzie zapotrzebowania od tego narządu są względnie dość wysokie, następuje zanik pierwiastków nerwowych, ponieważ zaś najbardziej zużywają się tu drogi czuciowe (zachowanie równowagi i t. p.), przeto najwcześniej ulegają zwyrodnieniu pęczki tylne. Następnie zostają wciągnięte w sprawę i pęczki boczne. Ponieważ niedorozwój dotyczy tylko rdzenia, nie spotykamy tu więc, jak to ma miejsce we wiałdzie, zaniku nerwu wzrokowego, wyczerpania odruchu źrenicowego, porażenia mięśni ocznych i t. p.

KAHLER i PICK ³⁹⁾, na mocy szczegółowego rozbioru swych dwóch przypadków, wyrazili pogląd, który zresztą rok wcześniej wygłosił już SCHULTZE, że w chorobie FRIEDREICH'a mamy do czynienia z typowym skombinowanym cierpieniem układowem t. zw. *combinirte Systemerkrankung*, gdyż jednocześnie ulegają zwyrodnieniu pęczki tylne i boczne. Pogląd ten i obecnie

³⁶⁾ Neurologisches Centralblatt. 1882. str. 557.

³⁷⁾ Encyklopedia EULENBURG'a. 1895. T. 8. str. 115.

³⁸⁾ VOLKMANN's Samml. kl. Vortr. Nr. 106.

³⁹⁾ Archiv für Psychiatrie. 1878. T. VIII. str. 251.

liczy najwięcej zwolenników, pomimo iż nie jest w stanie wytrzymać dość poważnych zarzutów, a mianowicie: 1) zajęcie pęczków tylnych i bocznych, jakie nieraz spotykamy przy badaniu pośmiertnym, bynajmniej nie daje za życia obrazu klinicznego choroby FRIEDREICH'a; 2) obszar zwyrodnień na różnych wysokościach rdzenia jest niejednakowy i nie odpowiada ściśle pęczkom, wyodrębnianym zwykle na poprzecznym przekroju rdzenia; często np. dotyczy on części piramid bocznych i części drogi mózdkowej; 3) zajęcie pęczków tylnych i bocznych nie jest w stanie objaśnić nam takich objawów, jak brak zaburzeń czucia, swoisty chód, zaburzenie mowy, drżenie galki ocznej i ruchy, przypominające płasawicę. Co się tyczy braku zaburzeń czucia wobec, bądź co bądź, wyraźnych rozległych zmian w pęczkach tylnych, to fakt ten uderzał bardzo już samego FRIEDREICH'a. Autor ten (l. c. str. 296) próbował dać tego rodzaju objaśnienie, mianowicie, utrzymywał on z BURKHARD'em, że podrażnienia, pochodzące od bodźców dotykowych, biegnąc po nerwach czuciowych do rdzenia i natrafiając na zwiększony opór zwyrodniałych pęczków tylnych, biegną po tylnych korzeniach do istoty szarej, a ztamtąd ku górze do kory mózgowej. Wszak działalność zastępcza w układzie nerwowym znana jest dobrze. Dopiero kiedy istota szara rogów tylnych zostanie wciągnięta w sprawę patologiczną, wtedy powstają zaburzenia czucia. Z drugiej strony, zaznacza autor, niektóre włókna, a przynajmniej ich cylindry osiowe mogą w pośród zwyrodniałej tkanki pozostawać w stanie nietkniętym. Że wreszcie pobudliwość nerwów w kierunku dośrodkowym (drogi czuciowe) daleko prędzej wraca do normy, niż pobudliwość w kierunku odśrodkowym (drogi ruchowe), mamy tego dowód w zapaleniach nerwów mieszanych: kiedy czucie dotykowe już dawno wróciło do stanu prawidłowego, niedowład istnieje jeszcze przez długi przeciąg czasu. DÉJÉRINE⁴⁰⁾, zastanawiając się nad kwestyą prawidłowego zachowania się czucia w chorobie FRIEDREICH'a wobec zwyrodniałych pęczków tylnych, przytacza następujące objaśnienie: gdy w wiąździe rdzenia kręgowego zwyrodnienie korzeni tylnych znajduje się w stosunku prostym do zwyrodnienia pęczków tylnych, w chorobie FRIEDREICH'a stosunku takiego niema: korzenie tylne są tu zwykle dotknięte w stopniu niewielkim. Przytem inne jest tutaj zajęcie nerwów obwodowych. MARINESCO (l. c.) na to jednak daje taką odpowiedź, że tabetycy, którzy doznawali za życia silnych bólów strzelających, bynajmniej nie wykazali przy badaniu pośmiertnym szczególnego zwyrodnienia korzeni tylnych lub zajęcia nerwów czuciowych, dalej że i w chorobie FRIEDREICH'a korzenie tylne są w znacznym stopniu dotknięte, i że wreszcie spraw tych utożsamiać nie można, bo gdy sprawa patologiczna w wiąździe rdzenia jest przeważnie zapalna, tu jest ona ewolucyjna (*évolutif*).

Co się tyczy zaburzenia mowy i drżenia galki ocznej, co do pewnego stopnia nasuwa na myśl cierpienie mózgowia, to pierwsze starano się uzależniać od nierównomiernej inercyjności języka i zajęcia nerwu podjęzykowego (FRIEDREICH znajdował nawet pewne zmiany w jądrze i w pniu tego nerwu), na drugie zaś objaśnienia znaleźć nie umiano. SCHULTZE (l. c.) w swej pracy, jakeśmy to już wspominali, do objawu tego nie przywiązywał wiele wagi, dowodząc, że znajdujemy go bardzo często u osób zupełnie zdrowych (patrz wyżej). FRIEDREICH zaś zaznaczał, że drżenie to bynajmniej nie wykazuje rytmicznych oscylacji, lecz raczej nosi charakter bezładu mięśni ocznych.

*

*

*

(C. d. n.).

⁴⁰⁾ DÉJÉRINE et LETULLE. Sur les causes de l'intégrité de la sensibilité dans la maladie de Friedreich etc. Bulletin médical. 1890. str. 193.

WYKŁADY KLINICZNE.

A. O. LINDFORS.

O przepuklinach mózgowych wrodzonych i chirurgicznem ich leceniu.

Nauka o powstawaniu przepuklin mózgowych wrodzonych oparta jest poniekąd na dowodzeniach, dotyczących t. zw. potworności. DUVERNEY i WINSLOW, twórcy teorii „dynamicznej“ w XVIII w., przyjęli za zasadę, że wszelkie zбочenia rozwojowe ustroju polegają na nieprawidłowościach zarodki pierwotnej. Z drugiej strony LEMERY, a następnie WOLFF, obaj GEOFFROY, St. HILAIRE i inni, przeciwnie, byli zdania, że zбочenia powyższe powstają przez wadliwe powstrzymanie rozwoju zarodki pierwotnie prawidłowej. W ten sposób powstała druga teoria t. zw. „mechaniczna“, która zyskała sobie liczniejszy zastęp zwolenników, aniżeli pierwsza. Polegając na dowodzeniach szkoły LEMERY'go, HIMLY (1829) i SERRES (1832) poczęli głosić, że przyczynę przepuklin mózgowych stanowi wadliwe i niedostateczne tworzenie się kości czaszki. Podobnie jak w nauce o pochodzeniu potworności wogóle, tak też i w nauce o powstawaniu wrodzonych przepuklin mózgowych zauważyć można dwa zasadnicze kierunki. Jedni autorowie opierają dowodzenia swe na podstawach czysto patologicznych, drudzy szukają przyczyn w czynnikach, prawidłowy rozwój ustroju wstrzymujących. Zwolennikiem pierwszego kierunku był SPRING (1852), który do dwu już znanych w XVIII w. postaci przepuklin mózgowych, a mianowicie właściwie mózgowej (*encephalocoela*) i wodomózgowej (*hydrencephalocoele*), dodał jeszcze postać trzecią: przepuklinę oponową (*meningocoele*). SPRING był zdania, że wszystkie 3 postacie przepuklin poprzedzane bywają przez wodogłowie komór mózgowych. Nie powstają one nigdy w miejscach, odpowiadających zwykłym szczelinom w czaszce, lecz bądź wypuklają się nazewnątrz przez otwory nieprawidłowe, bądź też przedrażają kości własnym uciskiem. VIRCHOW w zapatrywaniach swych zgadza się po części ze SPRING'em, gdy LARGER (1877) dowodzi, że przepukliny mózgowe powstają na zasadzie wstrzymanego rozwoju, jak to widzimy w puchlinie pacieszowej (*sp. bifida*), w nieprawidłowych wrodzonych szczelinach twarzy i t. p. Inni autorowie poczęli przypisywać powstawanie przepuklin zbyt wczesnemu kostnieniu kości podstawy czaszki, wskutek czego znacznie później kostniejące kości sklepienia podlegać mają znacznemu uciskowi. Wreszcie w r. 1890 odkryto w przepuklinach mózgowych jakoby cechy spraw nowotworowych, tak iż poczęto nawet rozprawiać o „cerebromatach“, „kephalomatach“ i t. p. Wogóle w dziedzinie dowodzeń o powstawaniu przepuklin mózgowych daje się uczuwać brak zgodności zdań u różnych autorów. Najprawdopodobniej przepuklina wodomózgowa znajduje się w bezpośrednim związku z wodogłowiem. Co się tycze dwóch drugich postaci przepuklin, to nader trudno jest orzec coś stanowczego pod tym względem. Być może, iż odgrywają pewną rolę w tych razach prócz wodogłowia także torbiak opon mózgowych (VIRCHOW), przyrosty owodni, zmiany krzywicze kośćca i t. p. czynniki.

Pod nazwą przepukliny mózgowej, jak wiadomo, pojmujemy w ogólności wadę rozwojową wrodzoną, polegającą na tem, że pewna część istoty mózgu lub jego opon znajduje się nazewnątrz czaszki w postaci guza, wypuklającego się przez nie-

prawidłowo powstałe otwory w kościach. Od postaci wrodzonych przepuklin mózgowych odróżnić należy przepukliny, nabyte przez uszkodzenia lub po operacjach, a także takie zboczenia, jak ektopia mózgu, bezmózgowiec, półgłowiec i t. d., wobec których leczenie jest bezsilne. Rozróżniamy 3 postaci główne przepuklin mózgowych: właściwą przepuklinę mózgową (*encephalocoele*, *cenencephalocoele*), składającą się z istoty mózgowej wyłącznie, przepuklinę oponową (*meningocoele*), zawierającą opony oraz płyn mózgowy i wreszcie p. wodomózgową (*hydrencephalocoele*), jeśli istota mózgu wypuklana jest nazewnątrż przez płyn, nagromadzony w jednej z komór mózgowych; prócz powyższych zdarzają się postaci przejściowe; nakoniec odróżniamy *parencephalocoele*, oznaczające przepuklinę mózdkową, i *synencephalocoele*, gdy po urodzeniu się dziecka są jeszcze obecne na powierzchni czaszki pasma ze zrostów owodni.

Najczęstszą zawartość właściwych przepuklin stanowi istota mózgu wielkiego, rzadziej spotykamy w nich istotę mózdku, a w nader rzadkich przypadkach — obecność obu tych istot mózgowych. Co do częstości występowania przepuklin mózgowych, to autor osobiście zaprzecza mniemaniu, jakoby przepukliny mózgowie częściej spotykano u osobników płci żeńskiej: płeć prawdopodobnie pozostaje bez żadnego wpływu pod tym względem. Wogólności wszelkie dane statystyczne pojmować należy z pewnem zastrzeżeniem, a to ze względu na wiele niedokładności w rozpoznawaniu i określaniu istoty przepuklin mózgowych. Tak np. o wzajemnym stosunku liczebnym różnych postaci przepuklin z zestawień autorów sądzić nie podobna: prawie u każdego z nich stosunek ów jest odmienny. REALI na 60 przepuklin mózgowych właściwych znajdował 50 wodomózgowych i 30 oponowych, autor zaś na 36 oponowych — 29 właściwie mózgowych i tylko 4 wodomózgowe i t. p.

Jeżeli zwrócimy z kolei uwagę na umiejscowienie przepuklin mózgowych, to najczęściej występują one w okolicy potylicowej i u nasady nosa, rzadziej wzdłuż szwu strzałkowego, po bokach czaszki, a wreszcie wpuklać się mogą do jam nosa, do oczodołów i t. p. Jeszcze SPRING zauważył, iż przepukliny mózgowie nigdy nie tkwią w szczelinach prawidłowych czaszki, a badania współczesne stwierdziły prócz tego, że tworzą się one zawsze pomiędzy oddzielnymi punktami kostnienia (*puncta ossificationis*). Nadmienić przytem wypada, że najczęstszem siedliskiem przepukliny oponowej i wodomózgowej bywa część potylicowa czaszki, przepuklina właściwie mózgową spostrzegana bywa w różnych okolicach czaszki.

Przepukliny mózgowie występują bądź pojedynczo, bądź w większej ilości naraz, a przytem rozłożone bywają symetrycznie lub niesymetrycznie. Kształt, wielkość, wygląd zewnętrzny przepuklin nie odznaczają się cechami stałymi. Wielkość waha się od objętości ziarna fasoli do objętości głowy. Największe z nich stanowią czyste lub mieszane postaci przepuklin oponowych. Jedne przepukliny zawieszane są na szypułach, drugie posiadają podstawę szeroką, inne wreszcie dają się pozornie odprowadzić i t. d. Tętnienie spostrzegamy tylko w przepuklinach mózgowych właściwych: nigdy nie spostrzegano tego objawu w przepuklinach oponowych; podczas krzyku i kaszlu dziecka przepukliny zwykle bardziej się wypuklają, a skóra pokrywająca nabiera wówczas odcienia siniego; niektóre z nich posiadają właściwość przeświecania.

Płyn otrzymany z wnętrza przepuklin, o ciężarze właściwym 1,004—1,012, posiada wygląd przezroczysty, kolor słomiany i oddziaływanie zasadowe; zawiera zwykle białko (albuminę), sól kuchenną, kwas moczowy, barwniki żółciowe i rzadko cukier. Otwór przepuklinowy bywa różnej wielkości, co wywiera wpływ pewien na tętnienie guza, naprężanie się i t. p. — Na powłokach zewnętrznych prze-

puklin spostrzegano dość często naczyński, tłuszczaki i guzy torbielowate. Powłoki przepuklin nie posiadają budowy ściśle określonej: w jednych przypadkach skóra zawiera wszystkie warstwy jej właściwe, w innych — powłoki składają się z cieniutkiej tkanki łącznej, pod którą znajduje się niejednokrotnie warstwa tkanki luźnej, obfitującej w naczynia, o wyglądzie gąbczastym, galaretowatym t. zw. embryonalnym. W przepuklinach wodo-mózgowych znajdujemy pod powłokami bezpośrednio istotę mózgową, która dość cienką warstwą otacza jamę, płynem mózgo-rdzeniowym wypełnioną i w związku z komorami będącą. Właściwości tych brak jest innym postaciom przepuklin, lecz odróżnianie ich pod względem klinicznym przedstawia ogromne trudności.

Powstawanie przepuklin mózgowych przypisać należy w większości przypadków powstrzymanemu rozwojowi bądź kości czaszki, bądź tkanek mózgowych (szczególnie w przepuklinie wodo - mózgowej,) bądź wreszcie niedostatecznemu zróżniczkowaniu się warstw zarodki. Do uwag powyższych dodać należy, że przepukliny mózgowe dość często wikłają się z następującymi sprawami w ustroju: wodo - głowiem (najczęściej), naczyńniakami, rozstrzenią naczyń (*telangiectasia*), torbielami, tłuszczakami przepukliną pępowinową, czaszką płaską i niedostatecznym rozwojem mózgu i t. p. Często też występują zbroczenia wrodzone w układzie moczowo-płciowym. — Co się tyczy objawów, to w wielu razach noworodki nie podlegają żadnym dolegliwościom w okresie początkowym, t. j. w przeciągu pierwszych dni lub tygodni, dopóki przepuklina nie zacznie powiększać się w swej objętości lub nie ulegnie urazowi lub przypadkowemu uciskowi. W miarę nadmiernego wzrostu guza lub wskutek uszkodzenia powstać mogą objawy następujące: niepokój, krzyk chorego, drgawki, zezowanie, niedowład kończyn górnych, upadek sił, nieniożność stania i chodzenia, idyotyzm, zapasć i t. p. Szybko rosnące przepukliny podlegać mogą uwięzieniu, dalej przyłączyć się może zapalenie lub zgorzel powłok, spostrzegano też pęknięcie przepuklin z następczem zapaleniem opon mózgowych. Nie wyłączone bywa i wyzdrowienie samoistne, a przynajmniej znaczne polepszenie, szczególnie w przypadkach przepuklin oponowych drogą np. wessania zawartości (BARCLAY, MITCHELL). Przepukliny niewielkie mogą lata całe nie powiększać się, nie sprawiając żadnych dolegliwości i pozostając bez wpływu ujemnego na sprawność umysłu i rozwój inteligencji osobników. Niezmiernie pożądanym pod względem naukowym i praktycznym byłby bezwątpienia sposób klinicznego rozpoznawania różniczkowego poszczególnych postaci przepuklin mózgowych. Autor wyraża ubolewanie swe z powodu trudności, pod tym względem napotykanym, sądzi przytem, że takie rozpoznawanie różniczkowe mogłoby znacznie rozszerzyć zakres naszych szczupłych pojęć, dotyczących czynności różnych części mózgu.

Robiąc rozpoznanie, należy pamiętać, że każdy guz wrodzony głowy może przedstawiać przepuklinę mózgową. Ostrożność pod tym względem jest niezbędna, tembardziej, że wielu lekarzy zbyt mało na okoliczność tę zwraca uwagi, rozpoznając tłuszczaki, kaszaki, torbiele tam, gdzie częstokroć mamy do czynienia z przepukliną mózgową.

Niejednokrotnie rozpoznanie bliższe dokonane być może jedynie przy pomocy aseptycznie wykonanego przekłucia próbnego i następczego badania drobnowidzowego. Dzieje się to w tych mianowicie przypadkach, w których mamy do czynienia z przepuklinami mózgowymi, oddzielonemi zupełnie u podstawy swej od wnętrza czaszki z powodu spraw zanikowych, a także w przypadkach torbieli skórzastych, które swym uciskiem przetarcie kości wywołały.

W okresie, poprzedzającym zastosowanie w chirurgii zasad antyseptyki i aseptyki, obawiano się tych właśnie sposobów leczenia przepuklin mózgowych, które w dobie obecnej zyskały sobie zupełne prawo obywatelstwa. Ograniczano się jedynie do prób odprowadzania przepuklin mózgowych, do opatrunków uciskowych i, co najwyżej, odważano się na przekucia próbne i przewiązywanie przepuklin oponowych. Wszelkie w tym kierunku zabiegi chirurgiczne śmielsze nie wzbudzały zaufania ku sobie, będąc dla wielu „*observanda sed non imitanda*“. Autor przytacza nader ciekawe statystyczne dane, z których dowiadujemy się, że w owe czasy odsetka śmiertelności pooperacyjnej nie wiele się różniła od odsetki śmiertelności w przypadkach leczenia zachowawczego *resp.* nie leczonych zupełnie. Najczęściej stosowano opatrunek uciskowy, rzadko wstrzykiwanie jodu, które poczytywano ogólnie za zbyt ryzykowne. Po wprowadzeniu zasad antyseptyki i aseptyki do chirurgii, leczenie przepuklin mózgowych uczyniło znaczny krok naprzód. Ulubione dawniej opaski uciskowe ustępują na plan dalszy, a za to w $\frac{1}{5}$ przypadków widzimy stosowanie następujących zabiegów: 1) odcinanie przepuklin z następczą operacją kościotwórczą (*Osteoplastik*) lub bez niej i 2) zastosowanie kleszczy chirurgicznych i następnie usuwanie znekrotyzowanego guza. Statystyka wskazuje, iż w przeciągu ostatnich lat 17 operacje pomyślne przepuklin mózgowych znajdują się w stosunku pomyślnie wykonanych zabiegów całego okresu poprzedzającego (z górą 100 lat), jak 55 do 30! Ze sposobów współczesnych leczenia chirurgicznego przepuklin mózgowych autor zaleca stosowanie kleszczy w tych przypadkach, w których szczególnie szeroki otwór przepuklinowy w czaszce wymaga dość grubej i tęgiej blizny w następstwie. Zabieg z kleszczami posiada jednak tę niedogodność, że przepuklina, podlegająca nekrozie w ciągu dni kilku, może się stać do pewnego stopnia punktem wyjścia dla zakażenia ustroju miejscowego i ogólnego. Dla odwrócenia tego rodzaju powikłań niepożądanych można z pewnym powodzeniem stosować po odcięciu guza t. zw. operację kościotwórczą w celu zasłonięcia otrzymanego braku w czaszce.

Zabieg z kleszczami chirurgicznymi uskutecznia się w sposób następujący: specjalnie do tego celu zrobionem narzędziem lub w braku jego zwykłym zaciskadłem torbielowem chwytamy przepuklinę nieco powyżej podstawy i, zwróconą mając baczną uwagę na stan ogólny chorego, powoli i stopniowo narzędzie zamykamy. Po usunięciu znekrotyzowanego guza należy zaopatrzyć chorego na czas pewien jeszcze w opaskę uciskającą w celu uniknięcia nawrotów.

Odcięcie przepukliny mózgowej wykonać można kilkoma sposobami. Według BERGER'a — wycinamy u podstawy przepukliny 2 płyty skórne w postaci klinów, oddzielamy je w kierunku ku otworowi, jak można najdalej, otwieramy worek przepuklinowy, którego zawartość bądź odprowadzamy, bądź wyluszczaemy, następnie podwiązujemy szypułę, usuwamy część przepukliny powyżej podwiązki, a wreszcie nakładamy szew jedno- lub dwupiętrowy. PLOTHMANN radzi pewną modyfikację sposobu powyższego pod tym względem, iż przed zabiegiem stosuje tymczasową przewiązkę elastyczną na podstawę przepukliny, co przy znacznej objętości guza i sporym otworze bardzo operację ułatwia. Bardzo dobrym, aczkolwiek mało jeszcze dotąd wypróbowanym sposobem jest zalecana przez WOŁKOWICZA i LISSENKĘ operacja kostno-twórcza. Operacja ta polega na tem, że w pobliżu otworu przepuklinowego w czaszce oddzielamy dłutkiem płat kostnoskórny odpowiedniej wielkości, który następnie przekreślamy i zamykamy nim otwór pozostały w czaszce po usunięciu przepukliny.

Pomimo statystyki (dość zresztą niedokładnej), dotyczącej przypadków operowanych z zejściem śmiertelnem, zaznaczyć należy niewątpliwie ogromne postępy

chirurgii w kierunku leczenia przepuklin mózgowych, a nawet przepuklin wodomózgowych, które poprzednio cieszyły się smutną sławą: *noli me tangere*.

Pomimo wyników dodatnich leczenia operacyjnego, rokowanie jednak pomyślne robić można jedynie *quoad vitam*, lecz nie *quoad valetudinem completam*. Liczne historie chorób świadczą, że pomimo wyzdrowienia pozornego osobników po dokonanych operacjach, utrzymanie przy życiu nie przynosi im, pożądanej korzyści pod względem sprawności władz umysłowych.

Nie powinniśmy jednak zrażać się w pracy, która już tyle pożytecznych wyników przyniosła: należy tylko skrzętnie rozważać wszystkie poszczególne przypadki i z nich tylko najbardziej odpowiednie do zabiegu chirurgicznego przeznaczać.

Podług autora kierować się należy w tym względzie dość pewnymi wskazówkami, przez doświadczenie stwierdzonemi. Jak to widać z licznych zestawień kazuistycznych, w końcu pracy LINDFORS'a przytoczonych, najbardziej nadają się do zabiegów operacyjnych przypadki następujące: małe przepukliny mózgowe właściwe i oponowe, szczególnie po bokach czaszki i wzdłuż szwu strzałkowego położone. Przepukliny ciemieniowe a także potylicowe znacznej objętości, zawierające przytem istotę mózgową, odznaczają się najgorszem rokowaniem dla dziecka pod względem jego rozwoju intelektualnego w przyszłości.

(*Sammlung klin. Vorträge. Volkmann N. 222—223. 1898*). L. Zembrzski.

ODCINEK.

O KONIECZNOŚCI SANITARNEGO PRAWODAWSTWA DLA MIEJSCOWOŚCI LECZNICZYCH.

(Ciąg dalszy. — Zob. Nr. 2).

Inna kategoria bardzo dotkliwych niedogodności polega na pewnych anomaliach w przepisach pocztowych i telegraficznych, które absolutnie nieuwzględniają potrzeb osób na leczenie przybywających. Jak wiadomo, urzędy pocztowo-telegraficzne znajdują się zwykle w pobliżu stacji dróg żelaznych, lecz za to dalej od właściwego kurortu, który zwykle o kilka lub więcej wiorst od urzędu pocztowego jest oddalony. Żądanie od osoby chorej, aby dla poświadczenia tożsamości podpisu udawała się do urzędu gminnego lub policyi i dopiero potem przybywała w godzinach biurowych do urzędu pocztowego po odbiór listu rekomendowanego, pieniędzy lub przesyłek, gdy do tego celu poświadczenie podpisu danej osoby przez lekarza zakładu, jako znajdującego wszystkich osobiście jest całkowicie wystarczające, naraża chorych na przerwę w leczeniu, niepotrzebne koszta i inne niedogodności. Znamy przykłady, że chorzy po tygodniu czasu tracili, aby z poczty odebrać przesyłkę lub pieniądze, a nawet wyjechali z kurortu do domu, nie odebrawszy ich; bo albo nie zastawali urzędnika policyjnego, będącego ciągle za domem w służbowych interesach, albo urząd gminny był zamknięty, albo mogli tylko przybyć na pocztę nie w godzinach biurowych, albo wreszcie, że pogoda była tego rodzaju, że się nie mogli z domu wydalić. Oto jest jedna niedogodność,

Druga niedogodność polega na późnem dostarczaniu korespondencyi, na którą każdy chory z największą niecierpliwością i upragnieniem oczekuje. Chorzy otrzymują swą korespondencyę nieraz w 5 lub 6 godzin później, aniżeli ją otrzymywać powinni. Ponieważ poczta rozporządza zwykle tylko jednym woźnym, a na odbieranie korespondencyi przez zakładowego posłańca zgodzić się nie chce, przeto łatwo zrozumieć, że zanim ów pocztowy sługa wszystkim mieszkańcom korespondencyę doręczy, uplynie nie jedna godzina czasu; jeszcze więcej czasu potrzeba na to, aby listy i posyłki były dostarczone zakładowi, gdyż kolej na zakład przychodzi zwykle na końcu.

Niedogodności te jednak są niczem w porównaniu z chińskim obyczajem następnego rodzaju:

W znacznej większości miejscowości leczniczych stacye telegraficzne podczas nocy są zamknięte. Jestto taka anomalia, takie lekceważenie najważniejszych, najdroższych interesów publiczności, że nieprzyzwoitością byłoby nazwać ją tu po imieniu.

Ileż to razy zachodzi potrzeba powiadomienia rodziny o śmierci drogiej jej osoby lub o nagłem pogorszeniu jej stanu zdrowia; ile razy zachodzi konieczność wezwania na naradę doświadczonego kolegi i uczynienia zadość żądaniu chorego w tym względzie; ile razy zdarza się potrzeba wezwania notaryusza! We wszystkich tych przypadkach nie raz jedna godzina decyduje o ważnych bardzo sprawach, o losie rodzin lub majątkowem położeniu. Cóż telegraf na to? zamknięty, a tymczasem osoby najsilniej interesowane muszą wśród największego niepokoju, największej trwogi wyczekiwać całych godzin dwanaście! Jaka może być przyczyna podobnie smutnego zwyczaju? Oto, powiadają nam, że nie ma etatu na utrzymanie urzędnika, któryby nocą dyżurował. Odpowiedź ta nie jest zgodna z prawdziwym stanem rzeczy, bo tam, gdzie się znaczna liczba chorych zjeżdża, poczta o wiele więcej zarabia. Jeżeli oznaczymy frekwencyę w kurorcie przecięciowo na 1000 osób przyjezdnych w sezonie, to dochody, jakie poczta osiąga: z korespondencyi, przez osoby przyjezdne prowadzonej, z gazet, z przesyłek pieniędzy i różnych przedmiotów i t. d. są z pewnością tak znaczne, że one pokryją koszty utrzymania zapasowego urzędnika na czas letniego sezonu. Rb. 100 lub 150 aż nadto na to wystarczy. Dyrekcyja więc poczt powinna usunąć tę anomalię, delegując zapasowego urzędnika do tych miejscowości, w których się urzędy telegraficzne znajdują, i powinna o tem pamiętać, że po za literą prawa istnieją jeszcze pewne względy humanitarne, z którymi się każda instytucya, czy to prywatna czy rządowa, rachować powinna.

Na podstawie danych, które miałem zaszczyt przedstawić, wnoszę: 1) aby obecny, pierwszy zjazd działaczy na polu klimato-hydro-balneologii uznać za pożyteczne uchwalenie obowiązującego prawa dla wszystkich miejscowości leczniczych celem zapewnienia opieki nad osobami, przyjeżdżającymi na kuracyę do tychże miejscowości, i aby z obecnych członków wybrał komisję do opracowania wspomnianego prawa, które przez przyszły zjazd byłoby przyjęte i przedstawione władzy do zatwierdzenia;

2) aby zjazd obecny odniósł się z prośbą a) do pana ministra sprawiedliwości, celem przypomnienia pp. sędziom pokoju o obowiązku bezzwłocznego rozpatrywania spraw wynikłych w kurortach podczas sezonu, a dotyczących osób na kuracyę przybyłych; b) do głównego pocztowo-telegraficznego zarządu, aby we wszystkich leczniczych miejscowościach, w których się stacya telegraficzna znaj-

duje, telegraf funkcjonował nietylko w dzień, lecz i w nocy, oraz, aby i inne dogodności dla leczących się, wymienione powyżej w obecnym artykule, były zaprowadzone; e) do pp. Gubernatorów, aby, bez względu na to czy stacya lecznicza znajduje się w obrębie miasta, miasteczka, osady lub wsi, była ustanowiona taksa dla osób, dorożkarstwem się trudniących.

W wystąpieniu bezzwłocznem do władz z powyższemi odezwaniami chyba nie zajdą żadne trudności; co się zaś tyczy projektu do prawa, mającego obowiązywać miejscowości lecznicze, to pod tym względem konieczne jest zebranie pewnych danych i uwzględnienie bardzo wielu miejscowych warunków, które w tak olbrzymim państwie, jak Rosya, są nader różnorodne, i dla tego to projektu, który podajemy, nie uważamy za coś skończonego, lecz raczej za program do dyskusyi i opracowania.

Za granicą, a mianowicie: w Niemczech, Austrii, Francyi i Włoszech, nie istnieją żadne jednolite przepisy prawne, któreby dla kurortów wymienionych krajów były obowiązujące. Tam każdy zarząd miasta lub każda gmina, w której obrębie kurort się znajduje, sam w dobrze zrozumianym własnym interesie czuwa nad porządkiem i stara się o udogodnienia dla publiczności. W San Remo np. już od lat kilkunastu istnieje komitet złożony z członków rady miejskiej, który czuwa nad mieszkaniami i hotelami, a w szczególności nad dezynfekcją mieszkań. Meran ma swoją stałą radę sanitarną; Reichenhall również rządzi się szeregiem przepisów, mających na celu pilnowanie, aby tak miejscowi mieszkańcy, jak i osoby przyjezdne ściśle się do przepisów higieny stosowały. Podobne komisye lub sanitarne komitety spotykamy i w bardzo wielu innych kurortach. Jednakże postanowienia tych komisyi, komitetów lub rad miejskich nie mają siły obowiązującego prawa, gdyż instytucye te nie posiadają organów wykonawczych, oddziaływając tylko na mieszkańców swoją powagą i wywierając na nich moralny nacisk za pomocą opinii.

Organem wykonawczym mogłaby tak, jak i w innych razach, być tylko policya; że zaś zagranicą, a w szczególności też w Niemczech, społeczeństwo unika, jak ognia, udziału policji w podobnych sprawach i broni się, o ile może, od jej interwencji zawsze i wszędzie, przeto i tam, właściwie dla braku siły wykonawczej, pomimo wyższej kultury, zdarzają się nieraz bardzo poważne wykroczenia przeciw higienie i policji lekarskiej, oraz praktykują się różne postacie wyzysku tylko w nieco cywilizowańszej, niż u nas, formie. Dość tu przypomnieć o pobieraniu od publiczności wysokiej kurtaksy nawet na krótko przed zamknięciem sezonu, o zmuszaniu chorych do picia przy ogólnym stole, czyli o tak zwanym *Getränkezwang*, wreszcie o obowiązkowym zakupywaniu wszystkich mebli i sprzętów, należących do pokoju, w którym zmarła osoba lecząca się. Pod tym względem bardzo ciekawa jest praca D-ra *GOLDSCHMIDT*'a z Reichenhall'u, wygłoszona na zjeździe towarzystwa balneologicznego w Berlinie w r. 1891 pod tytułem: *Ueber die Notwendigkeit einer Gesetzgebung für Kurorte und Heilanstalten*. Autor bardzo szczegółowo zastanawia się nad brakami, jakie w wielu zagranicznych kurortach zostały stwierdzone, i uzasadnia zdanie, że wydanie sanitarnych przepisów, jako obowiązującego dla wszystkich kurortów prawa, może jedynie obecny stan rzeczy polepszyć i usunąć wiele nienormalności, które, zdaniem jego, inną drogą nigdy usunąć się nie dadzą. I w roku bieżącym 1898 tenże sam autor poruszył tenże sam temat na kongresie balneologów niemieckich w Wiedniu. Wszyscy jednoznacznie poglądy jego podzielili, jednakże do konkretnych postanowień nie przyszło, choć wszystko przemawia za tem, że, prędzej czy później, prawo, o którym mowa, uchwalone zostanie.

Każdy chory, już przez to samo że cierpi, że zmuszony jest w obcym miejscu szukać zdrowia i że opuszcza rodzinę, jest nieszczęśliwy i przygnębiony na duchu; bardziej więc, niż komu innemu, należy mu się opieka ze strony społeczeństwa. Gdy nasi chorzy będą wiedzieli o tem, że w stacyach leczniczych czuwają nad nimi ludzie dobrej woli, a nadto ludzie kompetentni, odczuwający ich potrzeby; że my lekarze robimy wszystko, aby im zapewnić możność przeprowadzenia skutecznej kuracji, wtedy nabiorą zaufania do swojskich lecznic, będą je liczniej odwiedzali, a tym sposobem zakres działalności naszych stacyi leczniczych się zwiększy, i bogactwo krajowe wzrośnie.

Pospolicie wszelakich wzorów dla siebie zwykliśmy szukać za granicą. Przy najmniej tym razem nie powinniśmy się dać wyprzedzić zagranicy. Ustanowienia tyle pożytecznej i humanitarnej instytucji, jaką niewątpliwie jest opieka prawna nad chorymi, szukającymi zdrowia w krajowych stacyach leczniczych, stanowiłoby w mem przekonaniu ważną i płodną w następstwa erę, od której datowaćby się począł rzetelny postęp w naszych miejscowościach leczniczych i gruntowne w nich reformy.

(C. d. n).

O ruchu chorych w Szpitalu Zapasowym za m. Grudzień r. z.

Pozostało z ubiegłego miesiąca chorych 74 (m. 37, k. 37); przybyło w grudniu 81 (m. 44, k. 37); wypisało się 83 (m. 38, k. 45); zmarło 13 (m. 6, k. 7); pozostało na miesiąc następny chorych 59 (m. 37, k. 22).

Ogólna liczba chorych była znacznie mniejsza, niż w miesiącu ubiegłym, a to dzięki znacznemu zmniejszeniu się wszystkich prawie chorób zakaźnych ostrych. Dotyczy to szczególnie ospy, płonicy i tyfusu wysypkowego, a więc chorób najbardziej zaraźliwych. Pod tym względem ostatni miesiąc roku zeszłego należałoby zaliczyć do bardzo pomyślnych, gdyby nie pojawienie się grypy, a z nią i znaczne powiększenie się zapalenia płuc krupowego.

Najliczniejszą rubrykę w ubiegłym miesiącu stanowiła w dalszym ciągu o d r a, której mieliśmy przypadków 15 (m. 9, k. 6) przeważnie u dorosłych z przebiegiem niezbyt lekkim. Jeden przypadek zakończył się niepomyślnie. Chorzy pochodzili z następujących ulic i domów: Pańska 116, Widok 1, Szpital Dz. Jezus (4 przypadki), Ujazdowska 18, Krucza 29, Nowolipie 28, Plac Warecki 2, Żórawia 8, Plac Saski 6, Plac wyścigowy, Żelazna 33, Czerniakowska 17.

Następną rubrykę, znacznie mniejszą, niż w ubiegłym miesiącu, stanowiła o s p a, której mieliśmy tylko przypadków 10 (m. 6, k. 4) z przebiegiem niezbyt ciężkim. Dwa przypadki u chorych nieszczepionych zakończyły się śmiertelnie. Chorzy przybyli z ulic: Solec 38, Hoża 19, Dzielna 81 (2 przypadki), Stawki 65, Prosta 4, Żabkowska 41, Kotzebue 6, Pokorna 5 oraz wieś Brudno.

Nieco mniej mieliśmy tyfusu brzusz nego, przypadków 8 (m. 7, k. 1) z przebiegiem ciężkim, powikłanym. Śmiercią zakończyły się 4 przypadki (m. 2, k. 2). Chorzy pochodzili z ulic: Dobra 51, Wronia 48, Łucka 17, Ogrodowa 9, Śliska 54, Wąski Dunaj 7, Krakowskie Przedmieście 17.

Dwa razy mniej mieliśmy róż y, której zanotowaliśmy przypadków 7 (m. 3, k. 4). Trzy przypadki natury złośliwej, zgorzelinowej, zakończyły się śmiertelnie. Chorzy pochodzili z ulic: Włodzimierska 16, Piekarska 14, Żelazna 45, Chłodna 45, Nowe Miasto 5, Sosnowa 10, wieś Marki.

Na zaznaczenie zasługuje znaczne zmniejszenie się płonicy, której mieliśmy 3 razy mniej, niż w ubiegłym miesiącu, przypadków 5 (m. 4, k. 1), z przebiegiem niezbyt ciężkim. Chorzy pochodzili z ulic: Widok 21, Franciszkańska 2, Chłodna 55, Litewska 11, Ciepła 14.

Często w związku z grypą występują zapalenia płuc z przebiegiem dosyć ciężkim. Zanotowaliśmy przypadków 6 (m. 5, k. 1) pomyślnie zakończonych.

Z innych chorób zakaźnych mieliśmy: po 5 przypadków biegunki krwawej i zapalenia gardła (*angina follicularis*); 3 tyfusu wysypkowego (Brukowa 9, Miedziana 16 i Ochota); 2 błonicy gardła oraz po jednym przypadku grypy i zimnicy.

Z innych chorych, niewłaściwie do nas skierowanych, mieliśmy: 2 przypadki niezytu kiszek oraz po jednym: zapalenia okostny i zgorzeli stopy.

Biletów odmownych chorym, niekwalifikującym się do szpitala Zapasowego, wydano 28 (m. 17, k. 11); dla braku zaś miejsca 6 (m. 2, k. 4).

Rewakcynacyi w miesiącu ubiegłym dokonano 35 (m. 22, k. 13).

J. Sz wajcer.

Wiadomości bieżące.

— Na posiedzeniu Warszawskiego Towarzystwa Lekarskiego w dniu 17 b. m. dokonano w dalszym ciągu wyborów. Na sekretarza dorocznego wybrano kol. Józefa WINIARSKIEGO.

— Na porządku dziennym posiedzenia wydziału higieny szpitali i przytułków, odbyć się mającego w dniu 20 b. m., kol. DUNIN odczyta rzecz o Sanatoryjach dla suchotników.

— IX międzynarodowy zjazd oftalmo-

logów odbędzie się w Utrechcie od 14 do 18 sierpnia r. b.

— Otrzymaliśmy Nr. 1-szy miesięcznika „Czasopismo lekarskie“, wychodzącego w Łodzi.

— Od Stycznia r. b. zacznie wychodzić w Berlinie nowe czasopismo niemieckie p. t. „Zeitschrift für Augenheilkunde“ pod redakcją prof. KUHN'T'a i prof. MICHEL'a.

Od Administracyi.

„Uprasza się Sz. abonentów o wczesne nadsyłanie przedpłaty na rok 1899 oraz o uregulowanie zaległych rachunków“.

WYDAWCA Dr. L. Guranowski.

REDAKTOR odpowiedzialny Dr. med. M. Sadowski.

Доводено Цензурою. Варшава, 7 Января 1898 г. Druk K. Kowalewskiego, Warszawa, Mazowiecka 8.

Dom Zdrowia D-ra Fr. Stepkowskiego

Długa Nr. 8 w Warszawie
przyjmuje na stały pobyt ze wszystkimi
chorobami (oprócz umysłowych). Cena
w oddzielnym pokoju z całkowitem utrzy-
maniem wraz z leczeniem na dobę od 1 rs.
50 kop. do 3 rs. dziennie. Bliższa wiado-
mość w kancelaryi Zakładu.

ZAKŁAD LECZNICZY D-ra SOLMANA

(Chirurgia, choroby kobiet).

Warszawa, Aleja Szucha Nr. 9.
Pobyt z leczeniem od rs. 1.50 do rs. 5 dziennie.
Ambulatoryum od godz. 12 do 1-cj p. p.

ZAKŁAD LECZNICZY

D-ra med. Z. Dmochowskiego

dla chorych na krtań, gardło i nos.

W ambulatorjum codziennie otwartem od
10—11 i od 3—4. Porada 30 kop.

Zakład Lecznicy dla chorych na uszy

D-rów K. Benni i L. Guranowskiego

Bracka 20

przyjmuje chorych na stałe pomieszcze-
nie za opłatą od Rs. 3—5. *Ambulato-
ryum* codziennie od 9—10 i od 11—12.

Cena biletu kop. 50.

Warszawski Zakład Ginekologiczny

Marszałkowska 45.

D-rów Boryssowicza, Brühla, Gromadz-
kiego, Jaskłowskiego, Kuniewicza, Natan-
sona, Thiemego, Tyrchowskiego i Wina-
wera. Przyjmuje osoby dotknięte choroba-
mi kobiecymi, jako też spodziewające się
słabości za opłatą 1 do 5 rs. dziennie: za
całkowite utrzym., leczenia, lekarstwa i t. d.

ZAKŁAD CHIRURGICZNY

D-ra Adama Przyborowskiego

w Warszawie

Sewerynow 5, róg Oboźnej.

przyjmuje chorych na stałe pomieszczenie. *Am-
bulatoryum* codziennie od 11—12 (niezamożni
bezpłatnie) i od 5—6.

Wiadomość o warunkach pobytu codz. od 12—1.

ZJEDNOCZONE FABRYKI CHININY ZIMMER & CO FRANKFURT n. M.

EUCHININA

Działanie lecznicze takie samo
jak chininy. Euchinina nie ma
gorzkiego smaku. Literatura: von
Noorden, Overlach, Golinier,
Panegrossi, Conti, Klein, Fri-
drich, Muggia, Gay, Sucho-
mlin, Plehn, Tauser, Solou-
tzeff, Filatow, Alexeef, etc. etc.

EUNATROL

można przyjmować w Postaci
eunatrolowych pigulek całymi
miesiącami nie podlegając ubo-
żnym szkodliwym działaniom.
Literatura: Blum: Der ärztlich.
Praktiker 1897 Nr. 3.

VALIDOL

Literatura: Dr Schwersensky.
Therapeutische Monatshefte
Nov. 1897, cognamiglio: Giore-
nale Internazionale di Medi-
cina Pratica 1898 Heft 4.

Próby, literatura i wszelkie inne objaśnienia chętnie mogą być udzielane

Inne specjalne wytwory:

Chinina, Cocaina, Caffeina, Preparaty jodu.

Nowe katalogi ilustrowane franko.

WIELKI WYBÓR NARZĘDZI CHIRURGICZNYCH

najnowszych wynalazków

we wszystkich działach chirurgii

najtaniej w składzie fabrycznym

J. JODŁOWSKIEGO

Marszałkowska 137.

Zamówienia listowne są załatwiane
odwrotną pocztą.

Nowe katalogi ilustrowane franko.

Levico

Najlepsza woda że-
lazista zawierają-
ca arsenik.

Dziesięciokrotnie

rozcieńczona w wodzie, winie czerwonym lub piwie.

jest najłagodniejsza, a przytem najskuteczniej-
sza ze wszystkich wód arseno-żelazistych.

Ze względu na wypróbowany od dziesiątek lat
i pewny sposób działania bardzo cennona i zaleca-
na przez prof. v. Bamberger'a, v. Braun-Fernwal-
d'a, Billroth'a, Drasche'go, Kaposi'ego, von
Krafft-Ebing'a, Monti'ego, Widerhofer'a etc.
przeciw chorobom polegającym na wadliwym skła-
dzie krwi. Działa specyficznie we wszystkich przy-
padkach, w których wskazane jest stosowanie żelaza
lub jednocześnie obu środków. Dawka normalna 2—6
łyżek stołowych dziennie.

SERYA KALENDARZY

W. BEDNAWSKIEGO

na rok 1899

Opuściła prasę — Miodowa 2.

Marque déposée

Jedynie marka z herbem jak obok daje rękojmię prawdziwości wina St.-Raphäel, zalecanego przez znakomitości lekarskie jako środka pożywnego i wzmacniającego.

Należy wszędzie żądać prawdziwe wino St. - Raphäel z herbem, które, pomimo swych wysokich zalet, nie sprzedaje się drożej od bezwartościowych falsyfikatów.

PROSPEKT NA 1899 ROK.

„GAZETA POLSKA“

Dziennik polityczny, społeczny i literacki wychodzi w Warszawie przy współpracownictwie doborowych sił pisarskich.

W szeregu ulepszeń, jakie zaprowadziliśmy w wydawnictwie „Gazety Polskiej“ wybitne miejsce zajmuje powiększenie objętości naszego

Bezpłatnego tygodniowego Dodatku do Gazety.

Każdy prenumerator „Gazety polskiej“ otrzymuje bezpłatnie co tydzień książkę

czyli corocznie

52 tomy książek darmo.

Ten tom tygodniowy rozsyłany jest bezpłatnie wszystkim prenumeratom, zarówno w Warszawie, jak na prowincyi. Obejmuje najmniej dziesięć arkuszy druku i ma za treść o tydzień inny utwór wybitny, bądź oryginalny, bądź tłumaczony.

Bezpłatny

COROCZNIE

52 tomy

DARMO.

Dodatek.

W ciągu pierwszych dwóch miesięcy IV kwartału otrzymali prenumeratorki „Gazety Polskiej“ dzieła następujące: St. Kozłowskiego nowy dramat p. t. *Taborcy*; T. T. Jeża powieść trytomową p. t. *W zaraniu*; E. Goncourta powieść p. t. *Bracia Zemganno*; T. Padalicy Powieści *Ukraińskie*; E. Rostanda słynne dzieło *Cyrano de Bergerac* w przekładzie Maryi Konopnickiej i Wł. Zagórskiego; Jeszcze do końca kwartału dostaną 5 to mów, a mianowicie Ireny Mrozowieckiej powieść *W płytkim prądzie*; norweskiego pisarza J. Lie *O Zachodzie*, Andersena tom *Bajek i Kl.* z Tańskich Hofmanowej *Kryształ*.

W r 1899 do szeregu 52 tomów dodatku bezpłatnego wejdą: dzieła oryginalne polskie, przekłady znakomych dzieł nowych zagranicznych i biblioteka arcydzieł literatury wszystkich wieków i narodów.

Bezpłatny

COROCZNIE

52 tomy

DARMO.

Dodatek.

A dostaje nasz prenumerator te 52 tomy corocznie naprawdę darmo, bez żadnych dopłat, bez zwrotu kosztów opakowania czy przesyłki. Śmiało też powiedzieć możemy, że na takich warunkach nikt nigdy jeszcze książek nie dostawał. W yboru książek dokonywa Redakcyja przy współudziale p. p.

Zygmunta Glogera, Kaz. Kaszewskiego i Ign. Matuszewskiego.

Od Nowego Roku „Gazeta“ drukować się będzie na maszynie pośpiesznej rotacyjnej odbijającej 10 tys. egzemplarzy na godzinę, co daje rękojmię wczesnej i regularnej wysyłki „Gazety“ zarówno na miasto w Warszawie, jak na prowincję.

Redaktor i Wydawca **Jan Gadomski.**

CENA „GAZETY POLSKIEJ“ wraz z Bezpłatnym Dodatkiem Tygodniowym:

W Warszawie: Rocznie 9.60; półrocznie 4.80; kwartalnie 2.40; miesięcznie kop. 80.

Z odnośnieniem do domów: **Z przesyłką pocztową.** Rocznie rub 12; półrocznie rub. 6; kwartalnie rub. 3.

Wielkie rozpowszechnienie „Gazety Polskiej“ zaleca ją jako pismo, w którym najkorzystniej jest umieszczać ogłoszenia.

Adres: Warszawa, Warecka 41.

PRZEGLĄD DENTYSTYCZNY

MIESIĘCZNIK POŚWIĘCONY DENTYSTYCE I CHOROBY JAMY USTNEJ.

Warunki przedpłaty:

w Warszawie rocznie rs. 4, półrocznie rs. 2. Na prowincyi, w Cesarstwie i zagranicą rocznie rs. 5, półrocznie rs. 2 kop. 50.

Redaktor i wydawca **Dr. B. Dzierżawski,**